

Emocije u dječjem likovnom stvaralaštvu

Grgurač, Rea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:438368>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Rea Grgurač

EMOCIJE U DJEČJEM LIKOVNOM STVARALAŠTVU

Diplomski rad

Petrinja, srpanj, 2023. godina.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Rea Grgurač

EMOCIJE U DJEČJEM LIKOVNOM STVARALAŠTVU

Diplomski rad

Mentor rada:
Svetlana Novaković, doc. dr. sc.

Petrinja, srpanj, 2023. godina.

SADRŽAJ

SAŽETAK

ABSTRACT

1. UVOD	1
2. LIKOVNA KULTURA I LIKOVNI ODGOJ	2
3. VIZUALNO I LIKOVNO MIŠLJENJE	4
4. RAZVOJ LIKOVNOG IZRAŽAVANJA I STVARANJA.....	5
4.1. <i>Razvojne faze likovnog izražavanja</i>	6
4.1.1. <i>Faza izražavanja primarnim simbolima</i>	7
4.1.2. <i>Faza izražavanja složenim simbolima</i>	9
4.1.3. <i>Faza intelektualnog realizma</i>	10
4.1.4. <i>Faza vizualnog realizma</i>	14
5. EMOCIJE.....	15
5.1. <i>Emocionalna stanja, procesi, sentiment i afekti</i>	15
5.2. <i>Vrste emocija</i>	15
5.3. <i>Razvoj emocija</i>	17
6. IZRAŽAVANJE EMOCIJA KROZ LIKOVNOST	18
6.1. <i>Boja</i>	19
6.1.1. <i>Simbolika i psihologija boje</i>	20
6.2. <i>Crta</i>	22
6.2.1. <i>Simbolika i psihologija crte</i>	22
6.3. <i>Proporcija</i>	24
8. PROBLEM, CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	25
8.1. <i>Problem</i>	25
8.2. <i>Cilj</i>	25
8.3. <i>Hipoteze</i>	25
9. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	26
9.1. <i>Ispitanici</i>	26
9.2. <i>Instrumenti</i>	26
9.3. <i>Postupak</i>	26
10. PRIPREME ZA IZVOĐENJE NASTAVNIH SATI LIKOVNE KULTURE.....	27
10.1. <i>Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Moja obitelj“</i>	27
10.2. <i>Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Portret najboljeg prijatelja“</i>	28
10.3. <i>Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Rođendanska proslava“</i>	30
11. ANALIZE UČENIČKIH RADOVA	32
11.1. <i>Analiza učeničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Moja obitelj“</i>	32

11.2. Analiza učeničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Portret najboljeg prijatelja“	37
11.3. Analiza učeničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Rođendanska proslava“	42
12. ZAKLJUČAK ISTRAŽIVANJA	47
13. LITERATURA	49
14. PRILOZI	51

SAŽETAK

Likovna kultura služi kako bi učenici izražavali svoje misli, doživljaje i osjećaje. Utječe na cjeloviti razvoj učenika (spoznajni, emocionalni, društveni, kritični i kreativni). Njeguju se individualne sposobnosti učenika i njegove potrebe za izražavanjem. Zbog toga je likovni odgoj vrlo bitan za učenike. Emocije su prisutne od samog rođenja djeteta. Djeca ih iskazuju na različite načine tijekom odrastanja i osjećaju ih sve više. Postoje primarne, sekundarne i pozadinske emocije. Djeca ne znaju uvijek izraziti svoje emocije zbog vanjskih podražaja, okoline ili samog temperamenta. Tu je vrlo bitan likovni izražaj. Učenike treba poticati na likovno izražavanje emocija kroz vizualne i nevizualne motive. Njihove osjećaje najbolje vidimo simbolikom i psihologijom boja, crta, neproporcionalnosti, preuveličavanjem motiva i oblika tijekom razvojnih faza izražavanja koje dijete prolazi. Tu je vrlo bitno znati kojom se temom dijete može najbolje izraziti. Pri odabiru tema nude se emocionalno bliske teme i one kojima mogu izraziti svoje emocionalne doživljaje. Nakon samog likovnog izražaja treba s djetetom razgovarati o radu, njegovu značenju te koliko je dijete zadovoljno svojim radom i kako se zbog njega osjeća. Tim oblikom izražavanja djeca stječu više samopouzdanja, otvorenije izražavaju emocije i imaju bolju sliku o sebi i svijetu. U ovom radu govori se o emocionalnom i likovnom razvoju djece te njihovoj povezanosti. Pokušat će se dokazati kako je kod učenika 1. i 2. razreda naglašeniji emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na boje, crte i proporcije nego kod učenika 3. i 4. razreda.

Ključni pojmovi: likovna kultura, likovni odgoj, emocije, izražavanje emocija

ABSTRACT

Art culture serves students to express their thoughts, experiences and feelings. It affects the overall development of students (cognitive, emotional, social, critical and creative). The individual abilities of students and their needs for expression are nurtured. This is why art education is especially important for students. Emotions are present from the very birth of a child. Children express them in different ways as they grow up and feel them increasingly. There are primary, secondary and background emotions. Children do not always know how to express their emotions, either because of external stimuli, the environment, or their own temperament. Artistic expression is very important here. Students should be encouraged to express their emotions through visual and non-visual motives. Their feelings are best seen through the symbolism and psychology of colors, lines, disproportion, exaggeration of motives and shapes during the developmental stages of artistic expression that the child goes through. It is particularly important to know through which topic the child can express himself best. In the selection of topics, emotionally close topics and those with which they can express their emotional experiences are offered. After the artistic expression itself, you should talk with the child about the work, its meaning and how satisfied the child is with his work and how it makes him feel. Through this form of expression, children gain more self-confidence, express their emotions more openly and have a better image of themselves and the world. This paper discusses the emotional and artistic development of children and their connection. An attempt will be made to prove that the emotional relationship of the presented content in relation to colors, lines and proportions is more emphasized in the students of the 1st and 2nd grades than in the students of the 3rd and 4th grades.

Key words: art culture, art education, emotions, expression of emotions through art

1. UVOD

Prema Nacionalnom planu i programu za osnovnu školu (2019) svrha je nastavnog predmeta Likovna kultura oblikovati osobni i društveni identitet učenika, oplemeniti i obogatiti sliku o sebi i o svijetu u kojemu žive, razviti sposobnost kreativnog mišljenja i djelovanja, usvojiti likovnu i vizualnu pismenost te praktičnu primjenu tehnika, alata i medija. Učenje i poučavanje uključuje metode i tehnike kojima se razvija kreativnost, uči produkcija, razvoj i ostvarenje ideja. Učenici razvijaju maštu, uvježbavaju donošenje višestrukih rješenja te ih se potiče da u njima objedinjuju estetski, etički i tehnološki aspekt. Njeguju se individualne osobitosti učenika i potreba za izražavanjem (Nacionalni plan i program za osnovne škole, 2019).

Učenje i poučavanje predmeta Likovna kultura organizira se kao niz manjih ili većih cjelina vezanih uz zadane i izborne teme. Za svaki razred postoje četiri obavezne teme i dvije izborne. Za prvi su razred obavezne teme: slika, igra i priča, vidljivo i nevidljivo, priroda i oblik te prostor u kojem boravim. Izborne su teme za prvi, drugi i treći razred: zajedno smo različiti i umjetnost i zajednica. Za drugi razred obavezne teme jesu: slika, igra, priča, osjeti i osjećaji, priroda i čovjek i komunikacija. Za treći su razred obavezne teme: slika, pokret, zvuk i riječ, svijet u meni, svijet oko mene i prostor u kojem boravim. Za četvrti su razred obavezne likovne teme: slika, pokret, zvuk i riječ, nevidljivi svijet, umjetnost i zajednica i svijet oko mene, svijet za mene. Izborne su teme za četvrti razred: zajedno smo različiti i baština i društveno okruženje (Nacionalni plan i program za osnovne škole, 2019).

Prema ovim temama za učenike od prvog do četvrtog razreda zaključujemo kako se potiče razvijanje emocionalnog, društvenog, osobnog, kritičkog i kreativnog razvoja. Učenici svojim radovima izražavaju svoje misli, doživljaje i osjećaje. Oni to rade spontano, intenzivno i lako jer djetetu inspiracija dolazi u trenutku. Likovno izražavanje je jedno od najiskrenijih načina dječjeg izražavanja osjećaja, unutarnjeg svijeta, razmišljanja te samog pogleda na vanjski svijet. Zbog toga, bitno je učenike navoditi na likovno izražavanje, birati kreativne i djeci bliske teme.

2. LIKOVNA KULTURA I LIKOVNI ODGOJ

Nastavni predmeti Likovna kultura i Likovna umjetnost pripadaju umjetničkomu i društveno-humanističkomu području odgoja i obrazovanja. Djela likovne umjetnosti i vizualna okolina pokretači su aktivnosti učenja i poučavanja nastavnih predmeta Likovna kultura i Likovna umjetnost. Ona su polazište za emocionalni, asocijativni i intelektualni doživljaj, za upoznavanje likovnoga jezika, oblikovanje kritičkoga mišljenja, postavljanje pitanja o temama koje su bliske učenicima te su poticaj za izražavanje i komunikaciju (Nacionalni plan i program za osnovne škole, 2019).

Likovna kultura temelji se na kognitivno - afektivnim postupcima, pod kojima podrazumijevamo odnos individualnih mogućnosti i društvenih kriterija, te socijalnim postupcima, pod kojima podrazumijevamo misaone operacije s vizualnim elementima i vizualni jezik. Cilj je vizualne kulture oslobađanje sposobnosti učenika izražavanjem, vrednovanjem i zapažanjem svojih radova i umjetničkih djela. Likovna kultura u osnovnoj školi temelji se na omogućivanju vizualne komunikacije, razvitku likovne kreativnosti, uspostavljanje estetske kritičnosti i radu s likovno nadarenom djecom (Tanay, 2001).

Likovni odgoj vrlo je bitan u školskom sustavu. Osim što mu je svrha poučiti o likovnoj kulturi i stvaralaštvu, on ponajviše djeluje na osobnoj i socijalnoj razini. Pod likovnom kulturom smatraju se duhovne i materijalne vrijednosti koje su ljudi ostvarili i koje doprinose zbližavanju preko likovne i vizualne komunikacije. Ona, osim praktično-stvaralačke aktivnosti i teorijskog rada u području slikarstva, kiparstva, grafike, primijenjene umjetnosti, dizajna i arhitekture obuhvaća i masovnu kulturu, kulturu odijevanja, rada, stanovanja, radio, televiziju, film... (Karlavaris, 1988).

Određene metode i oblici rada učitelja u likovnom području omogućuju razvoj učenika u likovnom izrazu, vizualnom učenju, opažanju i razmišljanju. Nastavnim zadacima razvijaju se sposobnosti zapažanja vizualnih struktura i odnosa. Njima se mogu postići kreativna rješavanja problema jezičnim, matematičkim, logičkim i glazbenim problemima, te znanjima o društvu i prirodi. Kreativnim igrama postiže se kreativno rješavanje problema različitim metodama te se odgaja i obrazuje učenike o djelima svjetske i hrvatske kulturne baštine (Tanay, 2001).

Učenje uključuje prepoznavanje pojedinačnih predmeta i podrazumijeva oblikovanje stvari i istraživanje njihovih funkcija i svojstava. Te se potrebe isključivo mogu zadovoljiti

putem umjetnosti, što nam pokazuje koliko je bitna. Glavna je dobrobit umjetnosti u obrazovanju u tom što pomaže pri stvaranju složene slike svijeta u kojem se svatko može pronaći. Likovna i vizualna umjetnost iskazuje još jednu dimenziju koja se izražava likovnim i vizualnim jezikom slike, a koji se razlikuje od verbalnog jezika i donosi mogućnosti koje su velika prednost u izražavanju (Turković, 2009).

Ovime zaključujemo kako je likovna kultura razasuta u mnogo segmenata naših života. Zbog toga se uvodi i međupredmetna tema *Osobni i socijalni razvoj*. Cilj je osposobiti učenike za prepoznavanje i kritičku procjenu društvene i vlastite vrijednosti koji utječu na njihovo vlastito mišljenje i djelovanje, na razvijanje odgovornosti, pozitivnog odnosa prema drugima i konstruktivnog sudjelovanja u društvenom svijetu. To će učenicima omogućiti ostvarivanje komunikacijskih, organizacijskih i socijalnih vještina i sposobnosti, jačanje samopoštovanja i izgrađivanja zrelih stavova o sebi i drugima. Vrlo je bitno i što im omogućuje razvoj sposobnosti potrebnih za izražavanje i zadovoljavanje vlastitih potreba i sklonosti, procjenu sposobnosti, donošenja odluka i suradnje s drugima. (Nacionalni okvirni kurikulum 2010).

Kada sve to obuhvatimo, likovna kultura odgojem i obrazovanjem motivira djecu da izražavaju emocionalnu inteligenciju i empatiju koju učitelj treba poticati kako bi djeca mogla lakše verbalno ili neverbalno izražavati svoje emocije te razvijati razumijevanje i potporu.

3. VIZUALNO I LIKOVNO MIŠLJENJE

Razvitak likovnog pojmovnog mišljenja teče od spontanog i neposrednog vizualnog doživljaja svijeta, preko njegova iskustvenog osmišljavanja, do formiranja sve veće složenosti, uopćenosti i smanjene figuracije. Djeca likovno izražavanje počinju spontano, poneseni unutarnjom potrebom. Sposobnost likovnog izražavanja djetetu je urođena, te je osnova razvitka vizualnog, a kasnije i likovnog mišljenja. Vizualni doživljaji iz okoline pretvaraju se u likovne doživljaje. Na slici 1. može se vidjeti interakcijski odnos vanjskog svijeta i transformacija tog doživljaja u redefiniciju stvarnost likovnim činom (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 1. Razvitak likovnog mišljenja kao interakcija unutarnjeg osmišljenog vizualnog doživljaja umjetničkog djela (Grgurić, Jakubin, 1996, str.21).

Iz sheme se vidi kako proces polazi od analitičkog promatranja objektivne stvarnosti preko subjektivnih i društvenih karakteristika pojedinca do likovnog djela. Umjetnički proizvod nije jednak prirodnom. Tu je bitna razlika koju je uvijek potrebno imati pred očima, posebno u području likovne kulture. Kao što Poljak kaže:

„Izražavanje nije jednostavni fizikalni proces refleksije svega što je čovjek primio, to nije jednostavno dosljedno reproduciranje interiorizacije u eksteriorizaciju inputa u output itd. Ukratko, to nije mehaničko iznošenje iz čovjeka svega onog što je unio u sebe. Naprotiv, ono objektivno što čovjek interiorizira on sada kao subjekt transformira, pretvara, prerađuje u svojoj svijesti i stvara novu predmetnost, novu subjektivizaciju objektivnog. Dakle, radi se o kvalitativnoj transformaciji objekta posredstvom subjekta, o subjektivizaciji objektivnog i objektivizaciji subjektivnog“ (Poljak, 1980; prema Grgurić, Jakubin, 1996, str. 22)

Likovno je mišljenje društveno-povijesni koncept ponašanja. Pri njegovu nastajanju sudjeluje unutarnji govor, koji se povezuje sa vizualnim. Zajedno čine osnovu likovnog mišljenja i omogućuju likovne predodžbe (Butina, 1981).

4. RAZVOJ LIKOVNOG IZRAŽAVANJA I STVARANJA

Postoji više razloa zbog kojih se dijete voli likovno izražavati. Po nekima je to urođena sklonost za igru, pogotovo u ranijoj dobi. Drugi kažu kako dijete želi zadovoljiti unutarnju potrebu za izražavanjem. Treći izdvajaju motoričku aktivnost kao osnovu. Dijete se likovno izražava kako bi prikazalo ono što ga interesira i uzbuđuje kroz materijal s kojim radi, te mu je bitan sam proces rada koji se izražava doživljajima i akcijama (Grgurić, Jakubin, 1996).

Izravnim promatranjem djece u likovnoj aktivnosti možemo dobiti bolji uvid dječjeg izraza. Djeca otvoreno govore o svojoj likovnoj aktivnosti. Neka djeca više uživaju u taktilnim osjetima s bojom ili glinom, dok je drugima važniji vizualni aspekt ili simbol kao što je kuća ili majka. Ponekad se pogrešno tumači likovni izraz djeteta jer se promatra kao pokušaj vizualne reprezentacije, a manjak sličnosti s realnim objektom tumači se motoričkom ili percepcijskom nezrelošću. Zbog kognitivnog ograničenja djeca ne mogu spoznati cjelovitosti objekta promatranja, nego su oni pojedinačni. Redukcionizam dječjeg izraza posljedica je egocentrične orijentacije djeteta koje prikazuje što je njemu bitno i na što se fokusira. Zbog toga je u interpretaciji dječjih radova bitno shvaćanje njegovih spoznajnih mogućnosti. Unutar pojedine faze likovnog razvitka vrsta materijala ne utječe na osnovnu formu likovnog izražavanja, odnosno nije bitno je li to crtanje, slikanje ili prostorno-plastično oblikovanje (Grgurić, Jakubin, 1996).

U razvitku likovnog izražavanja kod djece isprepliće se nekoliko procesa sazrijevanja i učenja, a to su: razvitak psihomotorike ruke, prstiju, šake i ovladavanje olovkom ili kistom, spoznavanje okoline i znanja o njoj te razvitak sposobnosti i potrebe prikazivanja okoline od simbolizma, intelektualnog realizma pa do vizualnog realizma. Svi ti procesi međusobno su povezani ovisno o djetetovu uzrastu te postoje različite faze u opisivanju djetetova likovnog izražavanja (Grgurić, Jakubin, 1996).

4.1. Razvojne faze likovnog izražavanja

Read (1945) razlikuje tri razvojna stupnja u likovnom izražavanju kod djece. U prvom stupnju dijete upoznaje stvarnost oko sebe i svojim slobodnim izrazom iskazuje svoje doživljaje i komunicira s okolinom, to traje do sedme godine. U drugom stupnju, do četrnaeste godine, dijete stječe složenije likovne spoznaje promatrajući svijet oko sebe. Treći stupanj traje do dvadesete godine, i tad se dolazi do shvaćanja likovnih vrijednosti, sustava i pravaca u umjetnosti te se primjenjuje likovni jezik (Read, 1945; prema Grgurić, Jakubin, 1996).

„U većini periodizacija dječjeg likovnog izražavanja možemo uočiti osnovni Linquetov model (modifikacija po Wildloecheru, kod Beisla, 1978), gdje su navedene tri osnovne faze:

1. faza šaranja, kao početnog likovnog izražavanja,
2. faza dječjeg, odnosno intelektualnog realizma, kao početak namjernog prikazivanja i
3. faza vizualnog realizma – napuštanje dječjeg realizma, propadanje dječjeg crteža (Piaget, 1975).“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 30)

Grgurić i Jakubin sistematizirali su faze likovnog razvitka djece analizirajući različita shvaćanja razvojnih faza likovnog izraza. Na slici 2. prikazane su faze likovnog izražavanja uvjetovane godinama, mišljenjem i pristupom okolini (Grgurić, Jakubin 1996).

Godine starosti	1.2.3.	4.5.6	7.8.9.10.	11.12.13.14.15.	16.17.
Mišljenje	Predpojmovno	Konkretno predoperacionalno	Konkretno operacionalno	Apstraktno	
Pristup okolini	Spontani		Intelektualno vizualni		
Faze likovnog izražavanja	faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)	faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)	faza intelektualnog realizma	vizualni realizam	likovni pojmovni sustavi

Slika 2. Faze likovnog izraza u djece (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 31).

Važno je znati da ne dolaze sva djeca u sve faze istodobno zbog nasljednih faktora ili okoline. Slijed je likovnih faza određen, ali vremenski intervali variraju. Isto tako, razlika je u djeci koja uživaju u likovnom izrazu od onih kojima to ne pruža radost i užitek. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Razvoj likovnog izraza može biti usporen ili ubrzan, ovisno o tomu koliko roditelji, odgajatelji ili voditelji potiču njegov interes i podupiru njegova poimanja i viđenja (Belamarić, 1987).

4.1.1. *Faza izražavanja primarnim simbolima*

Faza izražavanja primarnim simbolima tj. faza ranog djetinjstva ostvaruje se opsegom, sadržajem, metodama i sredstvima prilagođenim psihofizičkim mogućnostima djeteta od prve do treće godine života. Osnovni je i najvažniji aspekt djece u toj dobi igra, kojom dijete uči i upoznaje svijet oko sebe (Grgurić, Jakubin, 1996).

U početku je pažnja djeteta isključivo na pomicanju ruke, zatim na onome što je stvorilo i to u njima stvara uzbuđenost i radost (Belamarić, 1987).

Ova faza sastoji se od nekoliko razdoblja: prvo je razdoblje slučajan likovni izraz koji traje od prve do druge ili treće godine. Sastoji se od jednostavnih pokreta, zakrivljenih i polukružnih linija. Dijete čvrsto drži olovku kao čekić te su prsti i zglob nepomični, pokreti podlaktice određuju pravac i dužinu crta. Olovka se rijetko diže s papira. Kada zglob postane pokretljiviji dijete crta manje lukove. Karakteristike su ove faze udarno, kružno i titrajno risanje kojima djeca razvijaju senzomotoriku risanja i pisanja te potrebu za kretanjem. Kako bi dobili cjelokupnu sliku djetetova izraza potrebno ga je promatrati dok riše, a ne samo analizirati njegov rad. Djeca do dvije godine nisu svjesna što su nacrtala, nego im zadovoljstvo stvara sam proces, što dokazuje da okolina dobiva smisao istraživanjem i stvaranjem a ne kao ciljani produkt. Djeca počinju imenovati crteže nakon druge godine i pridaju im značenje. Često započinju crtež bez neke ideje te se ona pojavi nakon prvih nacrtanih linija. Značenje crteža mijenja se stvaranjem novih linija te dolazi do imenovanja crteža, pri čemu djeca napreduju u razvoju mišljenja povezivajući crte na papiru sa stvarnim objektima iz svoje okoline. Djeca od tri godine duže su i više fokusirana na crtanje, pridržavaju papir drugom rukom, postoji više varijanti crta i javlja se raspored među oblicima (Grgurić, Jakubin, 1996).

Izražavanje linijama važna je faza u razvoju djeteta jer otkriva viđenja, shvaćanja i poimanja svijeta koji ga okružuje (Belamarić, 1987).

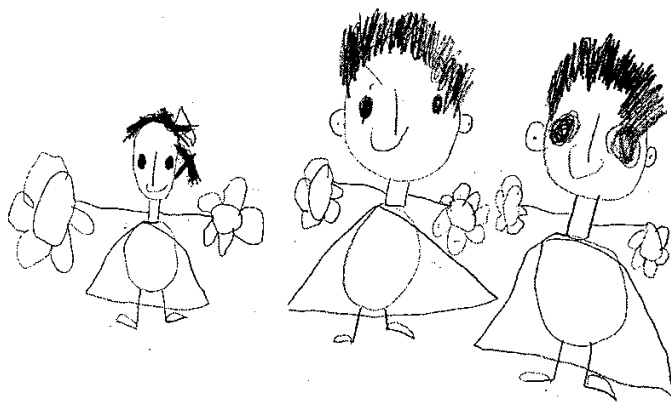
Slika 3. Udarno risanje, olovka, 2 g. (lijevo), titrajno risanje, olovka, 2 g. (sredina), kružno risanje, olovka 2 g. (desno) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 35).

Drugo je razdoblje kontrolirano risanje. Pokreti ruke i prstiju postaju finiji i kontroliraniji. Dolazi do razvitka motorike pojavom kružnice, najosnovnijeg vizualnog sklopa (Arnheim, 1981; prema Grgurić, Jakubin, 1996). Vrlo brzo javlja se prikaz čovjeka kroz krugove, ovale i ravne linije. Prema Mühleru (1995; prema Grgurić, Jakubin, 1996) dijete dolazi do prikazivanja ljudskog lika preko okrugla oblika, stezanjem ovala, do dodavanja okruglih oblika za glavu i tijelo (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 4. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava – noge, olovka (3,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39).

Dijete u ovoj fazi mnogo napreduje, od slučajnih i nepromišljenih likovnih izraza dolazi do razvoja motorike i misaonih operacije te na samom kraju do složenih simbola koji nas dovode do sljedeće faze (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 5. Glava, tijelo, oči i šake izražene krugovima, olovka (4 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 42).

4.1.2. Faza izražavanja složenim simbolima

Faza izražavanja složenim simbolima traje od četvrte do šeste godine. Djeca na kraju faze izražavanja primarnim simbolima počinju crtežima davati imena, značenje, dok u ovoj fazi počinju zamišljati, stvarati značenje i tek onda nastaje slika. Dijete riše na osnovi nekog plana koji se u crtežu mijenja te možemo reći da crtež prikazuje njegov tok misli. Koriste se simboli kojima dijete pridaje neko značenje samom sebi i svijet oko sebe crta kao zamjensku realnost. Na crtežima se pojavljuju i ostale stvari koje djetetu imaju neko značenje kao što su ljubimci, kuća, cvijeće i nešto njemu opipljivo i blisko. Dijete ne prikazuje samo vizualno, nego i akciju. Simboli mogu prikazivati, skakanje, zvukove ili vjetar, koje i dalje pokazuju linijama kako bi narisali ono nevidljivo (kao što vidimo na slici 6.), dodaje se više detalja ljudskom liku kao što su uši, oči, nos, kosa itd. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 6. Prikazano je nevrijeme, vjetar i oluja oko kuće, obitelj je sigurna, olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 49).

Počinju se dodavati kvadratni i trokutasti oblici u crteže, veličina i oblik simbola ovise o prostoru papira te se papir rotira kako bi se popunio prostor. Proporcije i perspektiva i dalje nisu uvjet crteža što je posljedica perceptivnog egocentrizma. Dijete ne prikazuje stvari objektivno, nego subjektivno, a veličinom i proporcijama daje dublje značenje i ističe važnost određenih simbola ili dijelova tijela. Polagano se primjećuju promjene u likovnom izrazu ovisno o razvitku djeteta. Figure su uspravne i više ne lebde u zraku, već postoji linija koja označuje tlo, ljudski lik dobiva tijelo iz kojeg izlaze ruke i noge sa prstima, crta se odjeća. Kada se dijete u ovoj fazi počinje izražavati bojama, koristi se njima kako bi izrazilo što je njemu bitno i zanimljivo, npr. srce majke, sunce, zube psa itd. Dijete ne boja plohu, nego se bojom koristi kako bi napravilo obrise likova te se ne upotrebljava stvarna boja predmeta, nego se koristi slobodan izbor boje. Količina koja se upotrebljava nema značenja, nego je djetetu cilj prekriti površinu papira. Kako djeca i dalje u ovoj fazi ne znaju pisati, radovi prikazuju njihove emocije bojama i proporcijama. Likovni izrazi temelje se na vizualnom iskustvu i znanju koji su i dalje nepotpuni što se vidi u radovima. Dijete i dalje izražava svoje doživljaje stečenim iskustvom te ne pokušava prikazati stvarni oblik predmeta. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Dijete u dobi od četiri do pet godina razrađuje oblike, ali prevladavaju uglati, kružni i linijski pomoću kojih tvori slike. U tom periodu sve ljude crtati će potpuno isto, tek kasnije javljaju se razlike među ljudima, najprije razlika u spolu i veličini (Belamarić, 1987).

Likovni izraz nije usmjeren na proizvod, nego na proces i komunikaciju. Kada dijete krene u školu i dobije više znanja, iskustva i sposobnosti, to će se odraziti i na njihovim radovima koji će biti objektivniji i realniji te se dolazi do sljedeće faze intelektualnog realizma (Grgurić, Jakubin, 1996).

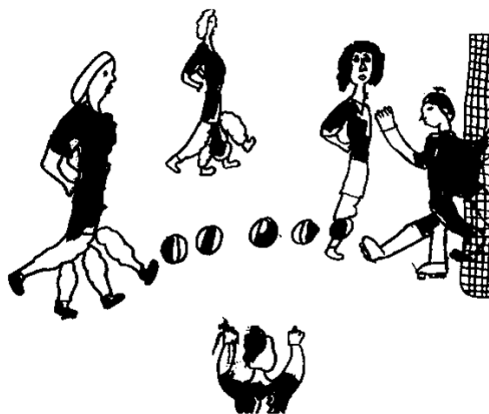
4.1.3. Faza intelektualnog realizma

Ova faza traje od sedme do desete godine tj. u vrijeme kasnog djetinjstva. U djetetovu razvoju dolazi do fizičkih, fizioloških i duševnih promjena. Dijete ulazi u novu društvenu okolinu i prolazi proces socijalizacije i prihvaćanja, koji je ključan za njegov daljnji život. Pojavljuje se apstraktno mišljenje i sposobnost likovnog izraza je veća. Unatoč tomu mašta i dalje ostavlja velike utiske na emocije, stavove i postupke. Važno je izbjegavati nametanje šablonskog načina rada s djecom kako bi se mogla pravilno razvijati u likovnom izrazu i njime se spontano izražavati. Što je više iskustva i sposobnosti, to su i likovne mogućnosti veće te su učenici sposobni rješavati složenije likovne probleme. (Grgurić, Jakubin, 1996).

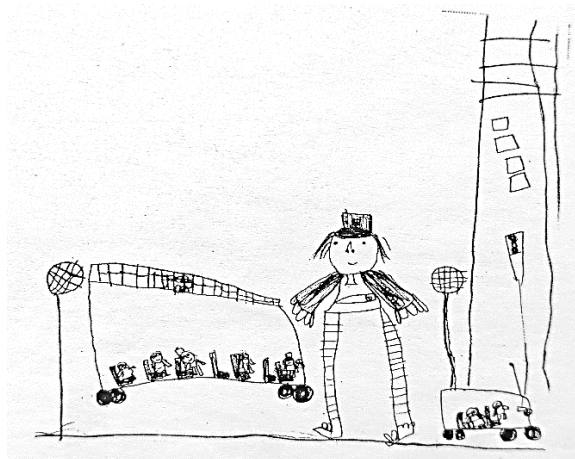
Kod ljudskog lika pojavljuje se profil, pokret i objektivnost u prikazu situacija i sadržaja. Emocija je više te su prikazane raznovrsnije i jasnije, a poticaji dolaze iz svega opaženog u okolini. Učitelj koji je upoznat s razvojnim fazama likovnog izražavanja učenika može potaknuti, usmjeriti i ubrzati razvoj likovnih sposobnosti kod svih učenika. Na dječjim radovima u ovoj fazi važno je vertikalno i horizontalno te hijerarhija detalja koja prikazuje djetetovo percipiranje okoline. Nastaju specifični načini prikazivanja likovnog djela kao što su: transparentni prikaz, prikaz akcije u fazama kretanja, emocijska proporcija, rasklapanje oblika, prevaljivanje oblika, vertikalna i obrnuta perspektiva i poliperspektiva (Grgurić, Jakubin, 1996).

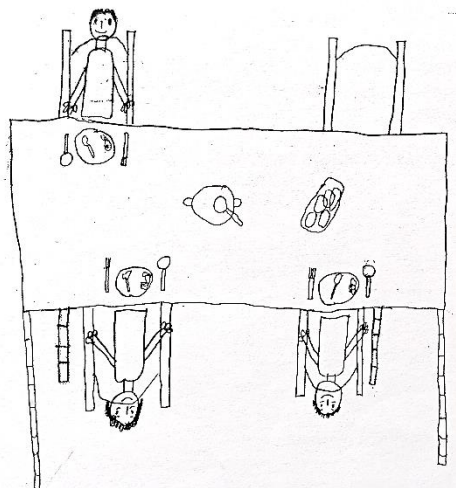
Slika 7. „Lutka u tavanskoj sobi“. Transparentni prikaz (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 61).

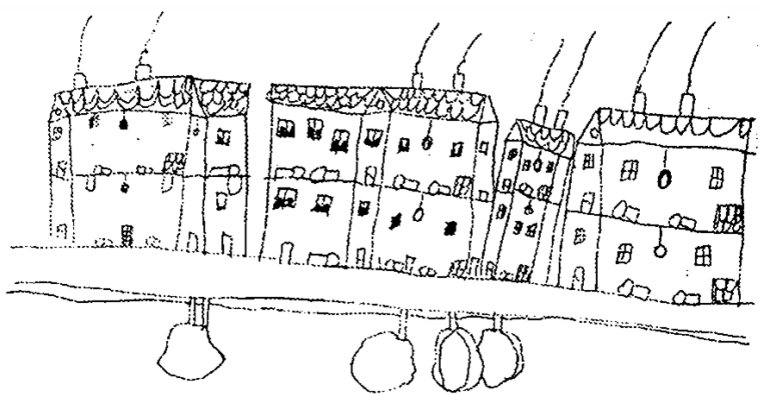
Slika 8. „Nogomet“. Prikaz akcije u fazama kretanja (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 63).

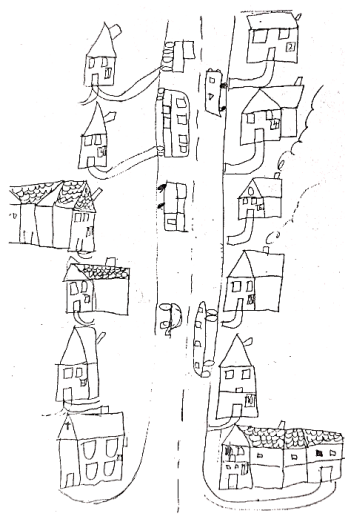
Slika 9. „U prometu“. Emotivna proporcija (5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 64).

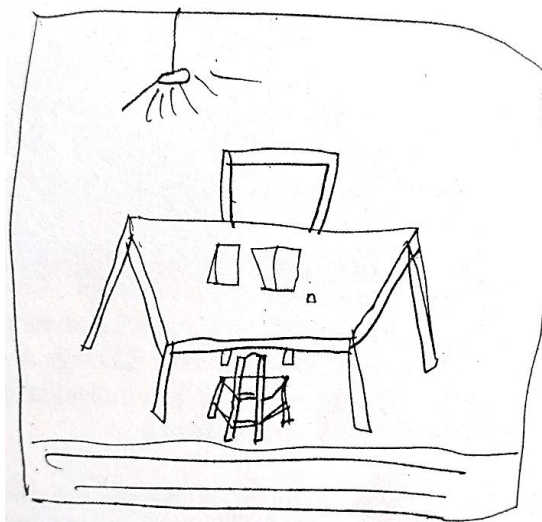
Slika 10. „Obitelj za stolom“. Prevaljivanje oblika (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 65).

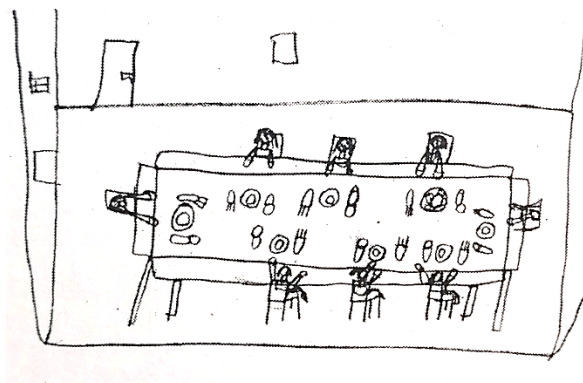
Slika 11. „Kuće u nizu“. Rasklapanje oblika (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66).

Slika 12. „Ulica“. Vertikalna perspektiva (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66).

Slika 13. „Radni stol“. Obrnuta perspektiva (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67).

Slika 14. „Obitelj za stolom“. Poliperspektiva (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67).

Učenici crtaju plošno, bez svjetla i sjene te mijenjaju tvrđe i mekanije crte odlučnim potezima. Građa i karakter predmeta i površine iskazuje se slikarskim, crtačkim i plastičkim teksturama i strukturama. Ovo razdoblje naziva se zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja zbog prijelaza u apstraktno razmišljanje, razvoja likovne zrelosti i prilagodljivosti te djeci omogućuje stvaranje originalnih i fantastičnih likovnih djela (Grgurić, Jakubin, 1996).

4.1.4. Faza vizualnog realizma

Faza vizualnog realizma traje od jedanaeste do petnaeste godine i karakterizira je realističnije izražavanje, bogatstvo detalja i skladnije proporcije, osobito kod figura i prostornih odnosa. U vrijeme ove faze djeca ulaze u predpubertet i pubertet, kada počinje formiranje djetetova karaktera i lika. Mašta pomaže u prevladavanju sukoba s okolinom i krize u njima samima te više nije dječja mašta, nego mašta čežnje koja pomaže kod sukoba s okolinom i daljnjim razvitkom. Nakon ovog razdoblja mašta se gubi i likovni izraz nestaje, samo kod nekolicine nadarenih ona ostaje dugo aktivna (Grgurić, Jakubin, 1996).

U ovoj fazi nestaje plošni prikaz te se počinje izražavati svjetlo i sjena kojima se dobiva privid volumena na plohi tonskom modulacijom. Dolazi do razumijevanja i kolorističke modulacije. Slika se formira kao cjelina te se usvaja geometrijska, zračna i koloristička perspektiva (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 15. „Samoborsko gorje“. Koloristička perspektiva, tempera (12 g.) (Grgurić, Jakubin 1996, str. 89).

5. EMOCIJE

Emocije su stanja uzbuđenosti stvorena kao reakcija na određeni podražaj. To uzrokuje tjelesne promjene i pokreće određena ponašanja. Može se reći da je emocija pogonsko gorivo za djelovanje (Rezić, 2006).

Emocija je i psihička pojava, ona označuje naš doživljaj procjenjivanja i subjektivnog odnosa prema drugim osobama, događajima, stvarima i osobnim postupcima. One mogu varirati od blagih do snažnih, te od ugodnih do neugodnih. Emocije služe kako bi angažirale organizam za određene radnje (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994).

5.1. *Emocionalna stanja, procesi, sentiment i afekti*

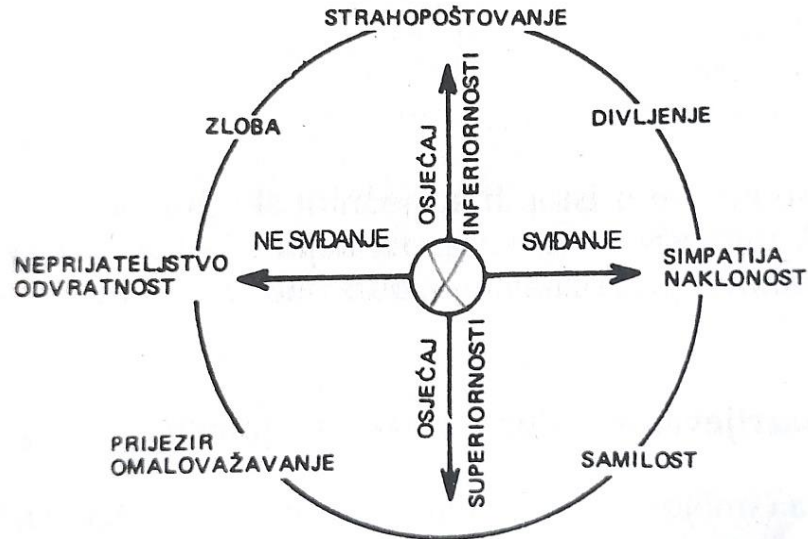
Emocije mogu biti jake ili slabe, jednostavne ili složene, ugodne ili neugodne, mogu stvarati manju ili veću napetost u nama. Emocije različito djeluju na svakog pojedinca i važan su motivacijski faktor. Postoje tri glavna aspekta emocija; emocionalni doživljaj, emocionalno ponašanje i fiziološke promjene u tijelu. Emocionalni je doživljaj kod svakog pojedinca različit, neki pojedinci reagirat će slično, a drugi potpuno različito. On se može i mijenjati i miješati, te određene situacije mogu iskazivati ugodu i neugodu istovremeno. Izražavanje emocija ovisi o fiziološkom uzbuđenju i sredini koja osobu okružuje. Emocionalni ton definira emocionalno stanje ugodnosti ili neugodnosti te za njih ne moramo nužno znati zbog čega ih osjećamo. Raspoloženje je stanje emocija koje traje duži period i malog je intenziteta te ovisi o prošlim događajima ili predviđanjem budućih. Suprotni su od raspoloženja afekti koji traju kratko, snažnog su intenziteta i povećavaju aktivnost organizma. Afektom može postati svaka emocija povećati joj se intenzitet. Sentiment je složena emocija kojom reagiramo prema određenoj osobi, objektu ili situaciji. Kada se sentiment aktivira, dolazi do složene emocionalne reakcije (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994).

5.2. *Vrste emocija*

Postoje primarne emocije, sekundarne i socijalne emocije te pozadinske emocije. Primarne su emocije strah, ljutnja, gađenje, tuga, prezir, iznenađenje i veselje. Te emocije mogu se pronaći u svim kulturama i po cijelome svijetu. One nam služe za preživljavanje. Svaka od tih emocija povezana je s nekim okidačem i ponašanjem. Primjerice, ljutnja je povezana s nekom preprekom zbog koje ne možemo postići neki cilj. Primarne emocije

nastaju spontano i ne traju dugo. Sekundarne emocije razvijamo učenjem u različitim životnim situacijama te su one naučene emocije. To su sram, ljubomora, poniženje i krivnja. Naša kultura i obrazovanje imaju veliku ulogu u učenju tih emocija. Pozitivnih emocija znatno je manje nego negativnih te treba poboljšati emocionalnu inteligenciju. Potrebno je kod djece razvijati svijest pozitivnih i negativnih emocija, ojačati kontrolu nad njima, te stavljati naglasak na pozitivne emocije. Sekundarne emocije mogu trajati duže i doživljaji su izraženiji. Pozadinske su emocije one koje osjećamo dok smo napeti ili opušteni, tjeskobni ili smireni, obeshrabreni ili entuzijastični. Pozadinske su emocije prisutne duže i posljedica su reakcije primarnih emocija. Primjerice, ako osjetimo ljutnju prema nekome, to brzo izbledi, ali osjećaj razdražljivosti ostaje cijeli dan. Pozadinske emocije uključuju neverbalno izražavanje i znakovi koji ih otkrivaju jesu držanje tijela, kretanje glave, nagli pokreti, ekspresije lica, pogled i govor. Pozadinske emocije kod učenika produkt su ponavljanja situacija kao što su zadirkivanje vršnjaka, pohvala profesora i sl. Najveću štetu kognitivnom i socijalnom razvoju nanose upravo pozadinske emocije (Chabot D., Chabot M., 2009).

Prema Andrilović i Čudina-Obradović emocije se klasificiraju prema trima kriterijima: učestalost i vrijeme ponavljanja u ontogenezi, područje na koje se odnose i smjer emocija. Prema učestalosti i vremenu ponavljanja u ontogenezi postoje primarne emocije koje uključuju radost, strah, bijes, žalost i afektivnu vezanost, te ostale emocije. Prve tri primarne emocije povećavaju aktivnost i težnju prema određenom cilju ako su pozitivne ili udaljavaju od cilja ako su negativne, dok žalost uzrokuje nisku aktivnost i traje dulje. Prema području na koje se odnose postoje osjetne i intelektualne emocije. Osjetne su emocije ugodne ili neugodne, ovisno o tomu kako određeni objekt podražuje naša osjetila. To mogu biti osjeti boli ili odvratnosti i emocije iz klase zadovoljstva i nezadovoljstva koje mogu varirati od ugodnosti do ekstaze i neugodnosti do užasa. Intelektualne su emocije čuđenje, znatiželje, zadovoljstvo i nezadovoljstvo vezano uz uspjeh, divljenje, osamljenost, emocije koje su izražene smijehom te estetski osjećaji kojim procjenjujemo ljepotu. Smjer emocija može biti prema nama samima ili prema drugima. Prema nama samima imamo emocije zadovoljstva zbog uspjeha i nezadovoljstva zbog neuspjeha, srama, krivnje, kajanja, ponosa, zbunjenosti, samosvijesti te se mogu pojaviti emocije ljubavi i mržnje. Prema drugima izražavaju se emocije ljubavi, zavisti, ljubomore, poštovanja, strahopoštovanja, mržnje i ovisno o sviđanju i nesviđanju, te osjećaju superiornosti i inferiornosti prema drugima postoje vrste emocija koje možemo vidjeti na *slici 16*. (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994).

Slika 16. Mapa emocionalnih odnosa prema drugima (Andrić, Čudina-Obradović, 1994, str. 85).

5.3. Razvoj emocija

Emocionalna reakcija postoji od samog rođenja djeteta. Ona je nasljedni mehanizam reagiranja pohranjen u filogenetski najstarijim dijelovima mozga. One su u funkciji preživljavanja i pomažu djetetu da okolina prepozna njegove potrebe. Osim izražavanja emocija, dijete vrlo rano pokazuje i međuovisnost svojeg izražavanja i emocionalnih odgovora svoje okoline. To je osnova za razvoj razumijevanja i odabira emocionalnog ponašanja i izražavanja (Rezić, 2006).

Emocionalni razvoj ima dva spektra, ono što je nasljedno i ono što se uči. Nasljeđuje se način i intenzitet reagiranja na osjetilne podražaje, vrijeme neurološkog sazrijevanja, hormonalna konstitucija i temperament. Ono ne ovisi samo o urođenim dispozicijama, već određuje teži ili lakši način na koje dijete postaje svjesno sebe i svog boravka u okolini koja ga okružuje (Rezić, 2006).

Među najvažnijim je procesima u razvoju osobnosti emocionalni razvoj. On je dio procesa socijalizacije i rezultat je bioloških karakteristika i socijalnog učenja. Djetetu se s tri mjeseca razvija osjećaj ugone ili neugode, dok se sa šest mjeseci to razvija u složenije doživljaje. Kasniji emocionalni razvoj rezultat je socijalnog učenja koji je podijeljen u tri oblika. U prvom dijete iz socijalne okoline uči koje situacije izazivaju određene emocije promatrajući odrasle. U drugom socijalna okolina djeluje kao uzor za oponašanje emocionalnog izražavanja. U trećem se kontrola emocija postiže socijalnim učenjem jer se,

za razliku od prva dva, pokušava namjerno odgojiti kontrola emocija kažnjavanjem, nagrađivanjem, uvjeravanjem i objašnjavanjem (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994).

Prema Brajša-Žganec (2003) postoje tri faze dječjeg emocionalnog razvoja, a to su faza usvajanja emocija, diferenciranje emocija i transformacija emocija.

Faza usvajanja emocija odvija se u ranom djetinjstvu i uključuje refleksne reakcije, karakteristike temperamenta i usvajanje određenih emocionalnih obilježja. Postoje samo osnovne emocije koje traju kratko i brzo se izmjenjuju. (Brajša-Žganec, 2003).

Faza diferenciranja emocija odnosi se na povezivanje i odvajanje izraza i osjećaja prema ili od određenog ponašanja. U ovoj fazi djeca uče obiteljske obrasce ponašanja, a emocionalne reakcije povezuju s novim kontekstom. Dijete tako minimalno ili pretjerano naglašava izražavanje emocija. Tu se uz osnovne javljaju i složenije emocije. Djeca predškolske dobi emocije prepoznaju putem socijalnih kognicija te se prilagođavaju emocionalnim izražajima i situacijama iz okoline. (Brajša-Žganec, 2003).

Faza transformacije emocija podrazumijeva dva procesa. Prvi se odnosi na način na koje određeno emocionalno stanje transformira proces razmišljanja, učenja ili pripreme za reakciju u tom stanju, a drugi se odnosi na sam emocionalni proces koji se mijenja iskustvom i znanjem. Emocija ostaje jednostavna ali se može transformirati u cjelokupan sustav mišljenja i ponašanja. Tu dolazi do povezanosti emocionalnog iskustva i verbalizacije emocija, do miješanja emocija i njihovih transformacija. (Brajša-Žganec, 2003).

6. IZRAŽAVANJE EMOCIJA KROZ LIKOVNOST

Umjetničko obrazovanje pridonosi emocionalnom, kreativnom i estetskom razvoju te socijalnom i osobnom razvoju. Nažalost, nacionalne obrazovne politike u Europi rijetko ističu važnost aktivnosti u školi koje se zasnivaju na emocijama iako je prevladavajuće mišljenje da umjetnost izražava emocije i nastaje izražavanjem emocionalnih stanja (Turković, 2009).

Najvažnija je stvar za djetetovu dušu umjetnost, pa mu je potrebno pružiti okolinu u kojoj bi umjetnik u njemu oživio i napredovao. Dijete ima prirodni osjećaj za kompoziciju, harmoniju i izražavanje bojama (Kliček, 2001; prema Ivančević, Turković, 2001).

Važno je djecu od rane dobi pravilno usmjeravati kako bi mogla iskoristiti svoje potencijale. Poticati ih da istražuju i otkrivaju a ne davati gotove šablone. Takvim pristupom djeca razvijaju slobodnu fantaziju, kreativnost, mišljenje, moralnost, interes, ekspresiju itd. Umjetnost razvija osjećaj za moralno i lijepo, interes za svijet oko sebe (Kliček, 2001; prema Ivančević, Turković, 2001).

„Neometena likovna djela iskrena su i spontana, nema laži i izmišljanja, dijete daje svoj stav prema onomu što izražava.“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 28–29).

Djeca imaju urođenu sposobnost komunicirati i izražavati s pomoću likovnog izraza. Ta se sposobnost razvija pomoću interakcije vanjske okoline i unutrašnjeg svijeta djeteta. Dječji crtež postaje izvor informacija dječjih osjećaja i emocija koje dijete nesvjesno iskazuje kroz igru (Belamarić, 1987).

Kako bi mogli razumjeti emocije izražene u dječjim likovnom izrazu, potrebno je poznavati dječji likovni razvoj i govor, te u razgovoru s djecom analizirati crteže.

6.1. Boja

Boja je fizikalna osobina svjetlosti koja se određuje frekvencijom titraja svjetlosti ovisno o njezinu izvoru koji oku daje dojam različitih boja. Ona je optički fenomen koji promatramo isključivo organom vida. Krug boja sastoji se od primarnih i sekundarnih boja. Primarne su boje crvena, žuta i plava, a sekundarne narančasta, zelena i ljubičasta nastale miješanjem primarnih boja (Brešan, 2006).

Slika 17. Krug boja (Brešan, 2006, str. 20).

Tercijalne boje mogu biti čiste i neutralne. Čiste su one koje nastaju miješanjem primarnih i sekundarnih boja u različitim omjernima te nastaju boje kao npr. Žutonarančasta ili narančastožuta koje se nalaze između žute i narančaste, a neutralne su one koje nastaju miješanjem komplementarnih parova te nastaju boje koje nisu jasne i čiste (Jakubin, 1990).

Neke su od njih oker, crvenkaastosmeđa i maslinastozelena. One djeluju mirno i stabilno svojim zemljanim karakterom. Neboje ili akromatske boje jesu crna, bijela i siva, koje su određene svjetlosnom vrijednošću, sposobnošću površine da slabije ili jače apsorbira sva valna područja bijele boje, dok su kromatske boje određene intenzitetom, tonom i valerom te imaju valno područje (Brešan, 2006).

6.1.1. Simbolika i psihologija boje

Boja je osnovno izražajno sredstvo slikarskog izražaja. Razlikujemo ih prema fizičkim svojstvima (kromatske i akromatske) i prema dimenziji (kromatska kvaliteta, ton, svjetlina i intenzitet). Djeca bojom izražavaju emocije prema osjećaju ili koju boju žele dočarati te vrlo rano odaju i senzibilitet za kolorizam (Gudek i sur., 2010).

Brojna istraživanja pokazuju kako boje izazivaju određene reakcije. One nesvjesno djeluju na ljudski organizam i psihu i utječu na naše raspoloženje. Svaka boja ima određen psihološki mentalni i emocionalni efekt. U sljedećim primjerima navest će se simbolika i psihologija boja koje se najčešće susreću u svakodnevnom životu (Jakubin, 1990):

1. Crvena ima najjači intenzitet i privlačnost. Djeluje snažno, uzbuđujuće i razdražujuće. Ona ubrzava bilo, povećava krvni tlak i disanje. Simbolizira radost, veselje, ljubav i strast. Tamnocrvena simbolizira čežnju, mržnju, bijes, okrutnost, mučenje i borbu. Crvena boja simbol je revolucionarnih zastava (Jakubin, 1990).
2. Ružičasta boja djeluje ljupko i slabo. Simbolizira djevojaštvo, nježnost, slatkoću i sramežljivost (Jakubin, 1990).
3. Žuta boja djeluje motivirajuće, oslobađajuće i olakšavajuće. Ona je simbol svjetla, mudrosti i topline, živahna je, vesela i svečana boja koja utječe na stvaralački rad. Simbolizira znanje, duševnost i razum. Sumpornožuta i zelenožuta simboliziraju bolest, ljubomoru i izdaju dok crvenkastožuta djeluje ugodno i toplo (Jakubin, 1990).
4. Narančasta boja djeluje toplo, povjerljivo i sretno. Uzrokuje osjećaj zdravlja, radosti i sunčeve svjetlosti te simbolizira plodnost, bogatstvo i sjaj (Jakubin, 1990).

5. Zelena djeluje umirujuće i stabilno. Predstavlja sklad, odmor i zdravlje, te simbolizira mir, nadu i obožavanje. Žutozeleni tonovi djeluju uzbuđljivo i pobuđujuće asocirajući na proljeće (Jakubin, 1990).
6. Plava je boja hladna i pasivna, ali djeluje ugodno. Najmirnija je boja, te navodi ka razmišljanju, osjećajima i koncentraciji. Ovisno o tonovima plave boje javljaju se osjećaji beskrajnosti, blagosti i skromnosti. Simbolizira vjernost, tišinu, besmrtnost, jasnoću, duhovnost i plemenitost (Jakubin, 1990).
7. Ljubičasta djeluje svečano, ali potiče na patnju. Ima tajanstveno i mistično djelovanje. Simbolizira vještice, pokoru, dobrotu i strpljenje (Jakubin, 1990).
8. Grimizna ili purpurnocrvena nastaje miješanjem crvenog s malo plavog i simbolizira svojstva tih boja. Djeluje bogato, dostojanstveno i impresivno. Ona je estetska, profinjena i uzvišena boja časti. Simbolizira kraljevstvo, čast i visok društveni položaj (Jakubin, 1990).

Bijela, crna i siva, iako se ne smatraju bojama, iskazuju određena raspoloženja.

1. Bijela je boja svjetla i nježnosti. U odnosu na druge boje djeluje kao sredstvo osvjetljivanja i jasnoće. Simbolizira čistoću, red, nevinost, istinitost i poštenje (Jakubin, 1990).
2. Crna iskazuje osjećaj praznine i straha. Druge boje uz crnu djeluju intenzivnije. Simbolizira žalost, tajanstvenost, smrt, nesreću i teror (Jakubin, 1990).
3. Siva djeluje ozbiljno, ali je omiljena i dopadljiva. Ako je u kombinaciji s drugim bojama, međusobno ih harmonizira. Simbolizira siromaštvo i ništavilo (Jakubin, 1990).

Djeca, u fazi izražavanja složenim simbolima, bojom naglašavaju ono što je njima bitno i blisko. Neće upotrebljavati lokalnu boju predmeta, već po svom izboru i radit će ponajprije s čistim bojama. Kasnije, u fazi intelektualnog realizma, javlja se vizualno i tehničko iskustvo u kojem se djeca počinju koristiti lokalnim bojama predmeta i miješati boje. Sve manje će iskazivati emocije u svojim likovnim radovima, nego će više ići prema realizmu (Grgurić, Jakubin, 1996).

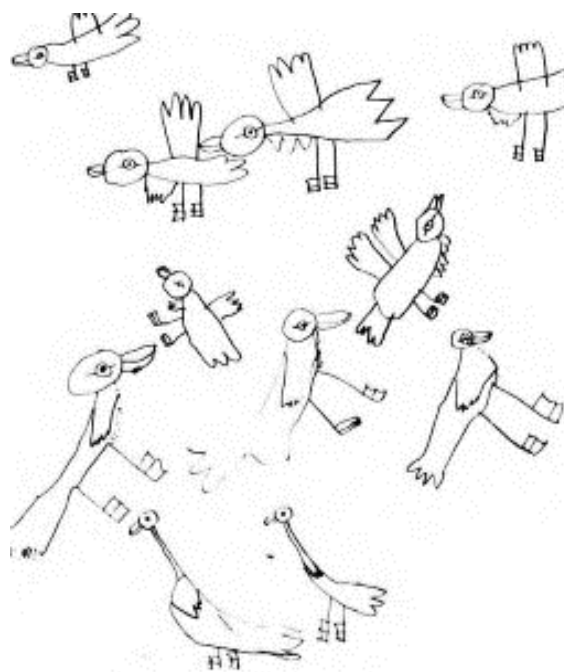
„Boje su hrana za dječju dušu i unutarnje bogatstvo. Djeca su boje same. Jeste li promatrali kako trogodišnje dijete, čim može držati kist u rukama, slika? Cijelo njegovo biće slika, i uši, i usta, i ruke, cijelo tijelo, cijelo biće.“ (Kliček, 2001; prema Ivančević, Turković, 2001, str. 181).

6.2. Crta

Crta je trag vrha olovke, pera, krede, kista itd. Među najstarijim je sredstvima izražavanja elemenata forme i temeljni je oblik kompozicije (Brešan, 2006).

Crta je osnovni likovni element crteža koji je temelj svih oblika likovnog izražavanja. Crtež u kojemu je crta osnovni likovni element naziva se linearnim, ako je crtež izveden tonovima zove tonski ili slikarski crtež. Crta označava put kretanja točaka u prostoru ili na plohi te tako nastaje prostorni i plošni crtež (Jakubin, 1990).

Crte možemo razlikovati po toku, karakteru i značenju. Crte po toku mogu biti ravne i krivulje (pravilne i slobodne) svih mogućih vrsta i smjerova. One mogu biti otvorene i zatvorene. Osnovni su smjerovi crta horizontalni, vertikalni i dijagonalni. Crte po karakteru mogu biti tanke ili debele, kratke ili dugačke, oštre ili tupe, kontinuirane ili isprekidane, izlomljene, rijetke ili guste i jednolične ili nejednolične. Crte po značenju mogu biti strukturne i obrisne ili konturne (Jakubin, 1990).

Slika 18. Jato ptica, obrisna crta, olovka, 1. razred (Jakubin, 1990, str 15).

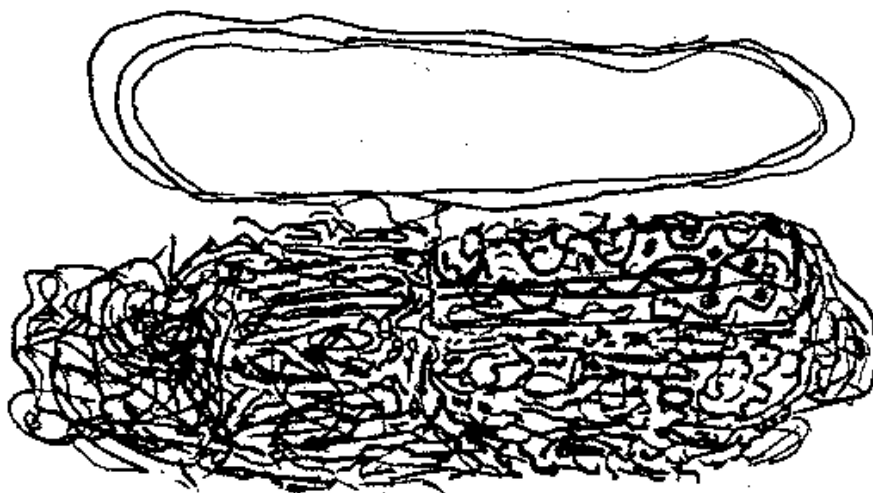
6.2.1. Simbolika i psihologija crte

Mnogi su proučavali crte i njihovo psihološko djelovanje i simboliku. Crte mogu izražavati neke osjećaje i simbolička značenja ovisno o gestikulaciji prilikom osjećaja ili

prirodnih procesa i zakonitosti. Može najpotpunije izraziti puls, temperament, karakter i emocije osobe koja se likovno izražava (Jakubin, 1990).

Vodoravna crta djeluje mirno i statično te simbolizira opuštanje, mir i blagostanje. Okomita crta iskazuje osjećaj okomitog kretanja, uzdignuća i življenja te simbolizira život i rast. Dijagonalne crte u različitim smjerovima iskazuju osjećaj kretanja i gibanja. Obješena crta simbolizira osjećaj lijenosti i umora. Ispupčena crta simbolizira volju, energiju i otpor. Blago valovita crta prikazuje osjećaj nježnosti, elegancije, ljepote i ženstvenosti. Izlomljene crte simboliziraju osjećaj grubosti i muškosti. Slobodna krivulja prikazuje dojam pokreta, gibanja, nemira, veselja ili mržnje i boli, ovisno o njezinu gibanju i tvrdom ili mekom karakteru (Jakubin, 1990).

Djeca u dobi od šeste do desete godine povlače crte hrabro i odlučno, a rijetko crtež nastaje iz više crta. Koriste se kombinacijom mekih i tvrdih crta koje stvaraju napetost likovnog djela. Spontano se izražavaju linije osim ako ima negativnih utjecaja zbog kojih precrtavaju i linije povlače ravnalom. S vremenom gube osjećaj za unutarnju napetost crteža i slobodu izražavanja. Kasnije, nakon desete godine djeca prestaju crtati spontano i plošno, već se javlja svijetlo i sjena, privid volumena i postupno se usvaja geometrijska, koloristička i zračna perspektiva. Nestaje spontani dječji izraz i postupno dolazi do realističnog izražavanja likovnim djelom (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 19. Glatko-hrapavo, flomaster (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 69).

6.3. Proporcija

Proporcija je međusobni odnos veličina određenih dijelova u nekoj cjeline. Riječ proporcija latinskog je podrijetla i označava razmjer. Razmjer je odnos više veličina, a omjer je odnos dviju veličina (Jakubin, 1990).

Neproporcionalnost u likovnoj umjetnosti označava isticanje određenih dijelova nekog lika ili dijelova neke cjeline koji odudaraju od skladnih i prirodnih proporcija. U djetetovu likovnom izražavanju često se javlja neproporcionalnost. Djeca naglašavaju važnost osoba ili stvari njihovom veličinom kao što je uvećavanje glave u odnosu na tijelo, izduživanjem ili skraćivanjem nogu i ruku (Jakubin, 1990). Djeca će majku, koja je važna, nacrtati veću i od kuće, a učiteljica koja čita slikovnicu na crtežu će imati velike i izdužene ruke koje ju drže. Na *slici 9.* vidimo kako je dijete policajca nacrtalo većeg u odnosu na ostale predmete na crtežu jer je najvažniji lik.

Ta neproporcionalnost označava dječje likovno izražavanje emocija i osjećaja, ali i njegov likovni razvoj (Jakubin, 1990).

Dijete će ono što mu je manje važno nacrtati manje bez obzira na njihovu stvarnu veličinu. Ponekad će nevažne detalje potpuno izbaciti iz svojih crteža. Ako su djetetu dva lika jednako važna, na crtežu će biti jednaki iako su različite veličine. Dijete dijeli okolinu ovisno o svojim interesima i u svojim likovnim radovima, a to izražava na slobodan i individualan način svojom subjektivnom i emocionalnom proporcijom. Kada djeca dođu u fazu vizualnog realizma, oko desete godine, sve manje pokazuju emocije u likovnim djelima proporcionalnošću, a sve više crtaju realan prikaz lika i dijelova u cjelini (Grgurić, Jakubin, 1996).

8. PROBLEM, CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

8.1. Problem

Problem je ovog istraživanja uočiti kako učenici u primarnom obrazovanju (1. do 4. razred) u svom likovnom uratku izražavaju emocionalne doživljaje određenih sadržaja te na koji način učitelji mogu te doživljaje interpretirati.

Posljednji dio nastavnog sata likovne kulture predviđen je za analizu i vrednovanje dječjih likovnih radova. Obično za taj dio ostaje malo vremena ili se ne uspije izvesti zbog problema s malom satnicom likovne kulture. Upravo u razgovoru s djecom učiteljica može otkriti značenje djetetova prikazanog sadržaja.

8.2. Cilj

Cilj je ovog rada istražiti kako učenici prva četiri razreda primarnog obrazovanja likovnim izražajima u različitim sadržajima prikazuju svoj emocionalan doživljaj.

8.3. Hipoteze

Hipoteza 1: Pretpostavljamo da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na upotrebu boje.

Hipoteza 2: Pretpostavljamo da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na upotrebu crte.

Hipoteza 3: Pretpostavljamo da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na upotrebu proporcije.

9. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

9.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno u osnovnoj školi Braća Bobetko na području grada Siska u razdoblju od 9.5. do 13.5. 2022. godine. U istraživanju su sudjelovali učenici 1., 2., 3., i 4. razreda, a ukupno je bilo pedeset i dva učenika.

9.2. Instrumenti

Istraživanje je provedeno kao kvalitativno istraživanje. Učenike se potiče na razmišljanje o određenim temama koje povezuju sa emocijama, izražavanje emocija kroz likovni rad te razgovor o njima.

Instrumenti su dječji likovni radovi koji će biti analizirani od strane autora.

Prikupljeni su radovi i informacije dobivene od učenika te su se radovi analizirali po simbolici i psihologiji boja i crta, te emocionalnoj proporcionalnosti.

9.3. Postupak

Istraživanje je provedeno u suradnji s učiteljskim osobljem školskih ustanova tijekom 2022. godine.

Istraživanje je provedeno s učenicima od 1. do 4. razreda, te su svi razredi imali jednake motive likovnih radova. U svakom razredu provedena su tri nastavna sata na kojima su se koristile crtačka, slikarska i slobodna tehnika. Ukupno je održano 12 nastavnih sati.

Prvi dio istraživanja proveden je kao razgovor s učenicima o temi i osjećajima koje ta tema predstavlja. Drugi je dio izrada učeničkih radova prema zadanoj temi. Treći je dio analiza radova pri kojoj su učenici sami govorili što je prikazano na radovima i kakve im je to osjećaje budilo.

10. PRIPREME ZA IZVOĐENJE NASTAVNIH SATI LIKOVNE KULTURE

10.1. *Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Moja obitelj“*

- Tema: Moja obitelj, zajedno smo različiti.
- Vrijeme trajanja: 40 minuta.
- Likovno područje: slikanje.
- Likovni pojmovi: likovi, omjeri veličina likova, boja, perspektiva.
- Motiv: vizualni: obitelj.
- Likovni materijali i likovne tehnike: uljane paste.
- Nastavno sredstvo – reprodukcija:
 1. Pablo Picasso: Glava žene, 1961.
 2. Pablo Picasso: Le coq, 1938.
- Način rada: prema sjećanju.
- Oblici rada: frontalni, individualni.
- Nastavne metode: analitičko promatranje, metoda razgovora, metoda demonstracije, metoda usmenog izlaganja.

1. Uvodni dio

Pozdravljam učenike i predstavljam se. Učenici zaštićuju radno mjesto i pripremaju papir i uljane paste. Ispitujem učenike znaju li se koristiti pastelama. Na ploču stavljam papir i demonstriram kako se koristiti tehnikom uljanih pastela (učenicima 1. i 2. razreda opširnije opisujem tehniku korištenja pastela, kako dobiti tanke, debele, svijetle i tamne linije).

2. Motivacija

Prikazujem učenicima reprodukcije umjetnika i ispitujem ih pitanja vezana uz reprodukciju: Sviđaju li vam se ove slike? Postoje li tanke i debele linije? Ima li obojenih ploha? Koje se boje koriste? Koja vam se slika čini veselijom, a koja tužnijom?

Postavljam učenicima sljedeća pitanja vezana uz temu: Što za vas znači obitelj? Smatrate li da je obitelj najvažnija? Koji su članovi vaše obitelji? Imate li braću i sestre? Imate li bake i djedove, stričeve i strine, ujake i ujne, bratiće i sestrične? Što smatrate širom, a što užom obitelji? Imate li kućnih ljubimaca? Kako se zovu? Smatrate li njih svojom obitelji? S kojim se članovima obitelji najbolje slažete, a s kojima najgore? Kako volite

provoditi vrijeme sa svojom obitelji? Treba li cijeniti svoju obitelj? Razgovaram s učenicima o njihovim obiteljima i naglašavam njezinu važnost.

3. Najava zadatka

Danas ćemo tehnikom uljanih pastela naslikati svoju obitelj. Tražim učenike da mi ponove zadatak i kako se koristimo tehnikom uljanih pastela.

4. Realizacija

Učenici slikaju svoju obitelj, obilazim ih i pomažem ako nešto ne razumiju. Usmjeravam ih pri radu.

5. Analiza i vrednovanje likovnog procesa i produkta

Pri kraju sata svaki učenik izlaže svoj rad i govori što je i koga nacrtao na njemu i zašto. Pohvaljujem učenike za njihov rad i trud.

10.2. Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Portret najboljeg prijatelja“

- Tema: Najbolji prijatelj, zajedno smo različiti.
- Vrijeme trajanja: 40 minuta.
- Likovno područje: crtanje.
- Likovni pojmovi: lik, omjeri veličina, crta, perspektiva, tonska modelacija (3. i 4. razred).
- Motiv: vizualni: prijatelj.
- Likovni materijali i likovne tehnike: olovka.
- Nastavno sredstvo – reprodukcija:
 1. Andre Derain: Henri Matisse, 1905.
 2. Vincent van Gogh: Autoportret bez brade, 1889.
- Način rada: prema promatranju, prema sjećanju.
- Oblici rada: frontalni, individualni.
- Nastavne metode: analitičko promatranje, metoda razgovora, metoda demonstracije, metoda usmenog izlaganja.

1. Uvodni dio

Pozdravljam učenike i predstavljam se. Učenici pripremaju papir i olovke. Ispitujem učenike kako se koristi olovka i kakve vrste crta znaju. Na ploču stavljam papir i demonstriram kako se koristiti tehnikom olovke. Učenicima 1. i 2. razreda opisujem kako dobiti deblje i tanje crte, svijetle i tamne crte, prikazujem koja je razlika u crtama ovisno prislonim li olovku na papir uspravno ili polegnuto. Naglašavam kako olovku nikada ne mrljamo prstima. S učenicima 3. i 4. razreda ponavljam kako dobiti različite debljine i jačine crta, govorimo o tonskoj modelaciji i kako dobiti privid volumena korištenjem svjetla i sjene.

2. Motivacija

Prikazujem učenicima reprodukcije umjetnika i ispitujem ih pitanja vezana uz reprodukciju: Sviđaju li vam se ove slike? Postoje li tanke i debele linije? Gdje ih vidimo? Kada gledamo lice, gdje se nalazi nos, uši, usta oči, kosa? Vidimo li cijelo tijelo ljudi? Znae li što je portret? Portret je prikaz ljuske glave i ramena. Kada crtamo portret vrlo je bitno paziti na raspored dijelova lica i oblika glave. Glava je jajasta oblika, nos se nalazi na sredini, u visini obrva nalazi se vrh uha, a dno uha je u razini nosa. Navodim učenike da promatraju jedni druge i pokušaju mjeriti koliko je što udaljeno, npr. visina čela jednaka je visini nosa i visini od brade do nosa. Objašnjavam učenicima kako prvo treba nacrtati oblik glave, zatim rasporediti gdje se koji dio lica nalazi.

Postavljam učenicima sljedeća pitanja vezana uz temu: Što je za vas prijateljstvo? Imate li puno prijatelja? Čemu služe prijatelji? Imate li najboljeg prijatelja? Zašto vam je baš ona ili on najbolji prijatelj? Što najviše volite kod nje ili njega? Nabrojite barem tri lijepe osobine koje ima vaš najbolji prijatelj. Što volite raditi sa svojim najboljim prijateljem? Kako se trebamo odnositi prema svojim prijateljima? Trebamo li ih cijeniti i voljeti? Razgovaram s djecom o važnosti prijateljstva te najavljujem temu.

3. Najava zadatka:

Danas ćemo olovkom nacrtati portret svog najboljeg prijatelja. Tražim učenike da mi ponove zadatak i da mi ponove kako se koristi tehnikom olovke.

4. Realizacija

Učenici crtaju portrete najboljih prijatelja, obilazim ih i pomažem ako nešto ne razumiju. Usmjeravam ih pri radu.

5. Analiza i vrednovanje likovnog procesa i produkta

Pri kraju sata svaki učenik izlaže svoj rad i govori koga je i zašto nacrtao. Pohvaljujem učenike za njihov rad i trud.

10.3. Nastavna jedinica i artikulacija nastavnog sata s temom „Rođendanska proslava“

- Tema: Rođendanska proslava, zajedno smo različiti.
- Vrijeme trajanja: 40 minuta.
- Likovno područje: slikanje.
- Likovni pojmovi: likovi, omjeri veličina likova, boje, crta, perspektiva.
- Motiv: vizualni: rođendan, slavlje.
- Likovni materijali i likovne tehnike: akvarel i tuš (kombinirana tehnika).
- Nastavno sredstvo – reprodukcija:
 1. Wassily Kandinsky: Improvizacija 19, 1911.
 2. Stjepko Rupčić: Iz ciklusa Klanci, akvarel, 2011.
 3. Qi Baishi: Seljak s grabljama, 1940.
- Način rada: prema sjećanju, prema zamišljanju.
- Oblici rada: frontalni, individualni.
- Nastavne metode: analitičko promatranje, metoda razgovora, metoda demonstracije, metoda usmenog izlaganja.

1. Uvodni dio

Pozdravljam učenike i predstavljam se. Učenici zaštićuju klupe i pripremaju vodene boje, kistove, tuš i pero. Učenici 1. i 2. razreda umjesto pera koriste se tankim kistom. Ispitujem učenike što znaju o tehnikama vodene boje i tuša, te jesu li ih ikada kombinirali. Na ploču stavljam papir pa demonstriram i objašnjavam kako se koristiti tehnikom vodenih boja.

Akvarel je slikarska tehnika koja nastaje miješanjem pigmenta boje s vodom. Svjetlije tonove boje dobivamo tako što boju razrijedimo s više vode, a tamnije tonove dobit ćemo dodamo li manje vode. Neki dijelovi slike za koje želimo da budu bijele boje ostavljamo nebojene (Trinajstić, 2017).

Ponekad se uz vodene boje koristi i tehnika tuša te se to naziva kombinirana tehnika. Na ploču stavljam papir i demonstriram i objašnjavam kako se koristiti tehnikom tuša i pera tj. tuša i kista. U tuš umočimo vrh kista ili pero te crtamo po papiru. Različite vrste crta, kao

što su tanke i debele, dobiti ćemo ovisno o pritisku kista ili pera te njihovoj debljini. Ispitujem učenike imaju li ideju kako ćemo kombinirati te dvije tehnike. Objašnjavam im kako ćemo prvo sve obojiti vodenim bojama, a zatim, kada se vodene boje osuše, tušem napraviti obrisne linije. Ispitujem učenike znaju li što su obrisne linije? Obrisne linije ili crte opisuju neki oblik izvana tj. po njegovu rubu. Učenicima to demonstriram tako što prislanjam ruku na papir i izvlačim liniju uz nju kako bi dobila obrisnu liniju svoje ruke. Naglašavam učenicima kako je bitno pričekati da se vodena boja dobro osuši kako se tuš ne bi razlio po papiru.

2. Motivacija

Prikazujem učenicima reprodukcije umjetnika i ispitujem ih pitanja vezana uz reprodukcije: Koje slikarske tehnike vidimo na ovim slikama? Na kojim slikama vidimo tehniku tuša? Možete li mi pokazati obrisne linije? Gdje je korištena tehnika akvarela? Primjećujete li različite tonove boja i bjeline u tehnici akvarela? Što sve primjećujete na slici Kandinskog? Ima li obojanih dijelova? Ima li crta? Kakve crte vidite, debele, tanke, ravne, oble, kratke ili dugačke?

Uvodim učenike u temu postavljajući im sljedeća pitanja: Koji je vaš najdraži dan u godini? Na koje dane u godini dobijete najviše poklona? Na koji dan u godini pušete svjećice na torti? Učenici dolaze do zaključka da je riječ o rođendanu, te nastavljam sa pitanjima. Koliko vi imate godina? U kojem godišnjem dobu imate rođendan? Gdje slavite rođendan? Što najviše volite vezano uz svoj rođendan? Slavite li rođendan s obitelji ili prijateljima, ili s jednim i drugima? Veselite li se više poklonima ili druženju s prijateljima? Kakve ste poklone dobili za svoj prošli rođendan? Kakve poklone želite za svoj sljedeći rođendan? Što radite na proslavama svojim rođendana? Kakve igre igrate? Imate li tortu i balone na proslavi svog rođendana? Postoji li netko tko ne voli slaviti rođendan? Razgovaram s učenicima o rođendanima te ih pitam znaju li što će biti današnja tema?

3. Najava zadatka:

Danas ćete kombiniranom tehnikom vodenih boja i tuša naslikati svoju rođendansku proslavu. Tražim učenike da mi ponove temu današnjeg rada i kako će se koristiti tehnikom akvarela i tuša, te na što moraju obratiti pozornost.

4. Realizacija

Učenici slikaju svoje rođendanske proslave, obilazim ih i pomažem ako nešto ne razumiju. Usmjeravam ih pri radu.

5. Analiza i vrednovanje likovnog procesa i produkta

Pri kraju sata svaki učenik izlaže svoj rad i govori što je na njemu nacrtao. Pohvaljujem učenike za njihov rad i trud.

11. ANALIZE UČENIČKIH RADOVA

Slijedi analiza učničkih radova po temama i razredima. U radu je prikazana analiza šesnaest radova za svaku temu, tj. po četiri rada s jednakom temom u istom razredu. Analizirano je korištenje boja, crta i proporcija.

11.1. Analiza učničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Moja obitelj“

Slika 20. Učnički rad „Moja obitelj“ (1. razred).

Slika 21. Učnički rad „Moja obitelj“ (1. razred).

Na slici 20. učenik je naslikao svoju braću i sebe. U radu je ikoristio osnovne i sekundarne boje. Nproporcionalnost se ističe u izduženim rukama kojima dijete prikazuje pokret. Nebo je bojeno odrješito, u svim smjerovima. Pomoću crnih linija izraženi su osmjesi na licima i obrisna linija na majicama i hlačama. Slika se plošno.

Na slici 21. učenica je prikazala svoga brata i sebe u parku. Koristi se obrisnim linijama. Vide se osmjesi na licima i nproporcionalnost se ističe uvećanim likovima u odnosu na koš i drveće. Likovi i predmeti naslikani su plošno.

Slika 22. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).

Slika 23. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).

Na slici 22. prikazane su učenica, njezina majka i sestra u dvorištu. U prikazu likova dijete se ne koristi lokalnim bojama, već je kod dva lika kosa plave boje i kod jednog ljubičaste. Prostor je prikazan podebljanom obrisnom linijom unutar koje su smješteni likovi, kuća i cvijeće. Izražene su obrisne linije i slikano je plošno. Neporporcionalnost se ističe veličinom cvijeća u odnosu na kuću i likove. Dio cvijeća prikazan je crnom obrisnom linijom i narančastim tučkom, a drugi dio cvijeća žutom bojom i narančastim tučkom.

Na slici 23. učenica je naslikala oca, majku i sebe na livadi. Kod likova se koriste lokalne boje i oblaci koje crta po shemi, kao i sunce. Slikano je plošno i koriste se obrisne linije. Neporporcionalnost se ističe uvećavanjem glave u odnosu na tijelo i prikazan je stripovski prikaz očiju.

Slika 24. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).

Slika 25. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).

Na slici 24. naslikani su učenik i njegovi roditelji sa psom. Ističu se narančasta i plava boja. Ne koriste se lokalne boje predmeta, već dijete svaki lik crta jednom bojom i prikazuje ga samo obrisnom linijom. Ljudski likovi prikazani su jednostavno, iz glave idu linije za tijelo iz kojeg izlaze ruke i noge, a glava je disproporcionalna u odnosu na veličinu tijela.

Na slici 25. prikazana je učenica sa psom u parku. Slika sadržava mnogo boja. Dijete se koristi lokalnim bojama pri prikazu prirode. Pri prikazu leptira učenica se koristi prvo obrisnim linijama, a zatim boji plohu. U ovom je radu vidljiva emocionalna proporcija djeci bitnih sadržaja (leptiri i cvijeće su veći).

Slika 26. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).

Slika 27. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).

Na slici 26. učenik prikazuje sebe i svoga brata ispred kuće. Ne koriste se lokalne boje neba, kuće i likova. Koriste se obrisne linije pri prikazu likova i kuće. Emocionalna proporcija vidljiva je u prikazu veličine likova u odnosu na kuću.

Na slici 27. učenik je naslikao brata i sebe kako igraju nogomet. Prikazane su lokalne boje predmeta i likova. Obrisne linije izražene su pri prikazu odjeće likova i kuće. Nproporcionalnost se ističe veličinom trupa likova u odnosu na glavu i udove.

Slika 28. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).

Slika 29. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).

Na slici 28. prikazana je učenica sa svojim roditeljima ispred kuće. Likovi i predmeti naslikani su lokalnim bojama. Koriste se obrisne linije pri prikazu likova. Emocionalnom proporcijom istaknuta je veličina likova u odnosu na kuću.

Na slici 29. učenica je naslikala sebe i svoje roditelje na Plitvičkim jezerima. Koriste se lokalne boje predmeta pri prikazu vode, prirode i likova. Obrisne linije ističu se pri prikazu likova i oblaka. Ne primjećuje se emocionalna proporcija.

Slika 30. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).

Slika 31. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).

Na slici 30. učenik je prikazao svoje roditelje i baku koja gleda kroz prozor. Roditelji su izraženi jačim bojama od ostatka slike. Obrisne linije izražene su pri prikazu kuće. Nproporcionalnost nije izražena.

Na slici 31. naslikani su učenikov otac, pas, kuća i dvorište. Lokalne boje predmeta ne koriste se pri prikazu likova. Izražene su obrisne linije kuće, garaže, automobila i lika. Učenik crte povlači hrabro i bez razmišljanja pri bojenju trave, kuća i garaže. Istaknuta je vertikalna perspektiva.

Slika 32. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).

Slika 33. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).

Na slici 32. vidi se učenica sa svojom braćom u parku. Koriste se lokalne boje svih likova i predmeta. Slika se plošno i obrisne linije koriste se pri crtanju likova, a pri prikazu leptira i cvijeća se ne koriste. Na slici su najviše istaknuti leptiri u odnosu na veličinu likova.

Na slici 33. učenica je prikazala sebe i svoju obitelj na moru. Oblaci i sunce slikaju se prema shemi, kako su naučili u vrtićkoj dobi. Obrisne linije ističu se samo pri prikazu likova pod vodom. Neproporcionalnost je istaknuta prikazom likova. Ruke i tijelo se slikaju direktno iz glave, nema prikaza vrata i ramena.

Slika 34. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).

Slika 35. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).

Na slici 34. naslikana je učenica sa svojim roditeljima u bazenu. Koriste se lokalne boje predmeta pri prikazu prirode i likova. Obrisne linije koriste se pri prikazu suncobrana. Učenica predmete boja pažljivo i u prikazu neba ne ističu se povučene crte, već se pokušava dobiti fino obojena ploha. Emocionalna proporcija istaknuta je veličinom i dubinom bazena u odnosu na drvo i suncobran.

Na slici 35. prikazana je učenica s njezinim sestrama u parku. Sunce se crta po shemi i koriste se lokalne boje predmeta. Obrisne linije istaknute su pri prikazu likova i neba. Pri prikazu neba istaknute su kružne linije koje naglašavaju pokret i gibanje. Sunce se ističe veličinom u odnosu na likove i prirodu.

11.2. Analiza učeničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Portret najboljeg prijatelja“

Slika 36. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).

Slika 37. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).

Na slici 36. koriste se obrisne linije i teksturne linije za obrve. Nema prikaza volumena, već je rad nacrtan jednostavno i plošno. Neproporcionalnost se ističe velikim očima i ustima te malim tijelom u odnosu na glavu.

Na slici 37. učenik portret crta korištenjem obrisnih linija. Teksturnim linijama koristi se samo za naušnice. Na licu su istaknute pjegice i kapa. Emocionalna proporcija prikazuje se malenim očima, nosom, ustima i tijelom u odnosu na glavu.

Slika 38. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).

Slika 39. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).

Na slici 38. upotrebljavaju se obrisne linije pri prikazu lika, a teksturne pri crtanju kose. Crte se povlače hrabro i odlučito bez mnogo prepravljanja. Prikaz osobe istaknut je ozbiljnim izrazom lica. Glava je izražena veličinom u odnosu na tijelo i veličinu očiju, nosa i usta. Dijelovi lica nisu pravilno raspoređeni unutar glave.

Na slici 39. vidi se korištenje obrisnih linija. Kosa je prikazana teksturnim linijama. Prikaz lika crta se bez mnogo razmišljanja i prepravljanja. Nproporcionalnost se vidi u veličini glave u odnosu na dijelove lica i uši.

Slika 40. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).

Slika 41. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).

Na slici 40. prikazan je privid volumena, tj. sjena na licu. Koriste se obrisne linije i teksturne linije pri crtanju kose, obrve i očiju. Ramena i vrat manji su od glave.

Na slici 41. koriste se obrisne linije u prikazu lika, a teksturne linije pri prikazu kose i obrva. Ističu se meke i tvrde crte kako bi se naglasili određeni dijelovi lika (osmijeh, kosa i obrve). Velikim osmijehom izražava se nproporcionalnost, kao i malenim ušima i tijelom u odnosu na glavu.

Slika 42. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).

Slika 43. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).

Na slici 42. lice je obojeno olovkom. Koriste se tamne i meke crte koje se povlače hrabro, bez ispravaka. Na crtežu su istaknuti zubi, nos i oči. Emocionalna proporcija prikazuje se velikom glavom u odnosu na ramena.

Na slici 43. korištene su obrisne linije u prikazu lika. Teksturnim linijama prikazane su obrve i kosa. Vodoravnim i dijagonalnim crtama ističe se kretanje i gibanje kose. Nproporcionalnost je prikazana veličinom glave u odnosu na tijelo i veličinom usta u odnosu na druge dijelove lica.

Slika 44. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).

Slika 45. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).

Na slici 44. koriste se svjetlo i sjena, te se teksturnim linijama prikazuje privid volumena i kose. Ističe se izduženi vrat u odnosu na tijelo i glavu, uši i nos su izraženi, dok je osmijeh prikazan jednom linijom.

Na slici 45. portret je prikazan obrisnim linijama, a teksturnim linijama prikazuju se kosa, nos, usta i tijelo. Pri crtanju nosa i kose ističu se meke linije, a pri crtanju očiju, usta i majice tamne linije. Privid volumena pomoću sjene iskazan je u prikazu nosa. Nproporcionalnost se ističe debljinom vrata i rasporedom dijelova lica u odnosu na glavu.

Slika 46. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).

Slika 47. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).

Na slici 46. koriste se tamne crte kako bi se istaknule oči, usta i majica, a meke linije koriste se pri prikazu nosa, glave i kose. Maleni vrat u odnosu na tijelo i uvećana glava prikazuju emocionalnu proporciju.

Na slici 47. učenica pokušava dobiti privid volumena korištenem sjene na licu. Na slici se ističu obrve, oči i usta. Nproporcionalnost se prikazuje veličinom očiju, obrva i usta u odnosu na lice.

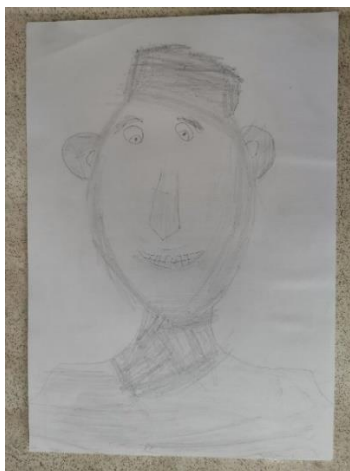
Slika 48. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).

Slika 49. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).

Na slici 48. ističu se teksturne linije kojima je prikazana kosa, obrve, oči i majica. Obrisne linije vidimo u prikazu nosa, usta, glave i vrata. Proporcije vrata tanke su u odnosu na glavu i tijelo.

Na slici 49. upotrebljavaju se obrisne linije kojima su prikazani djelovi lica, a tamnim teksturnim linijama izražavaju se kosa, obrve i majica. Veličinom su naglašene oči i usta. Ramena su malena u odnosu na glavu.

Slika 50. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).

Slika 51. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).

Na slici 50. najviše su istaknute teksturne linije, dok se obrisne linije koriste pri crtanju očiju, nosa, usta i ušiju. Privid volumena dobiva se korištenjem sjene. Neproportionalnost se ističe veličinom nosa u odnosu na druge dijelove lica, kao i samim rasporedom očiju i ušiju.

Na slici 51. teksturnim linijama izražavaju se kosa, majica, obrve i oči. Glava, nos, usta i uši prikazuju se samo obrisnim linijama. Crta se pazeći na detalje. Oblikom glave i debljinom vrata prikazana je emocionalna proporcija.

11.3. Analiza ueničkih radova 1., 2., 3. i 4. razreda s temom „Rođendanska proslava“

Slika 52. Uenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred).

Slika 53. Uenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred).

Na slici 52. učenica je naslikala prijateljicu i sebe pokraj rođendanske torte. Koriste se lokalne boje u prikazu likova, balona, stola i trave. Veličinom glave u odnosu na tijelo likova istaknuta je emocionalna proporcija.

Na slici 53. prikazana je učenica pokraj torte. Na licu je izražen osjećaj uzbuđenja. Koriste se smeđi tonovi i zagasiti tonovi plave i zelene boje. Obrisnim linijama istaknuti su torta, pokloni, djevojčica te njezine oči i usta. Neproporcionalnost je izražena veličinom glave u odnosu na tijelo i preuveličanom tortom.

Slika 54. Uenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred).

Slika 55. Uenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred).

Na slici 54. koriste se lokalne boje predmeta. Prikazani su učenik i njegovi prijatelji. Rasporedom likova i prikazom ruku u zraku iskazuje se pokret i uzbuđenje. Obrisne linije vide se na likovima, balonima i stolu. Torta se stavlja u drugi plan jer je malena i nije izražena obrisnim linijama.

Na slici 55. prikazana je učenica pokraj torte. Lokalne boje predmeta ne koriste se u prikazu koša i neba. Sve je izraženo obrisnim linijama osim trave. Neproporcionalnost se iskazuje veličinom lika u odnosu na koš i uvećanim nogama u odnosu na tijelo lika.

Slika 56. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred).

Slika 57. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred).

Na slici 56. učenica je naslikala sebe i svoje prijatelje za stolom. Istaknute su šarene boje pozadine. Lokalne boje vidljive su u prikazu glava i kose likova i stola. Nisu nacrtana tijela osoba, već samo lebdeće glave koje prikazuju emocionalnu proporciju.

Na slici 57. naslikana je učenica i njezina sestra s poklonima. Ne koriste se lokalne boje pri prikazu likova. Izduženim rukama iskazuje se uzbuđenje i sreća. Na slici se ističu cvijet svojom veličinom u odnosu na druge predmete i dugačke tanke ruke u odnosu na tijelo.

Slika 58. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred).

Slika 59. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred).

Na slici 58. učenik je prikazao sebe i svoje prijatelje kako igraju nogomet. Od boja se koristi samo crvena, smeđa i zelena, te siva, akromatska boja. Likovi su naslikani jednostavno, bez mnogo detalja. Istaknuti su debelom obrisnom linijom. Neproporcionalnost se prikazuje izduženim trupom i kratkim nogama.

Na slici 59. prikazana je učenica s prijateljima kako igraju pantomime. Izraženo je šarenilo boja. Lokalne boje koriste se u prikazu likova i balona. Odjeća i lica likova izraženi su obrisnim linijama. Likovi imaju izdužene noge u odnosu na tijelo.

Slika 60. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred).

Slika 61. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred).

Na slici 60. učenica prikazuje sebe s brojnim poklonima. Sve je izraženo obrisnim linijama. Važnost izražavaju pokloni te ruke i baloni koji su istaknuti u prvom planu, dok se na licu ne prikazuje mnogo detalja.

Na slici 61. učenica je naslikala prijateljicu i sebe s tortom i poklonima. Koriste se lokalne boje predmeta i likova. Torta se nalazi u centru rada i istaknuta je svojom veličinom u odnosu na likove.

Slika 62. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred).

Slika 63. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred).

Na slici 62. ističe se torta svojom veličinom i šarenilom boja. Likovi su prikazani lokalnim bojama. Torta, stol, odjeća i lica likova izraženi su obrisnim linijama. Uzbuđenje se prikazuje stavom i grimasama na licima likova.

Na slici 63. neporporcionalnost je istaknuta uveličavanjem torte i umanjivanjem lika. Koriste se lokalne boje predmeta.

Slika 64. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred).

Slika 65. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred).

Na slici 64. u prikazu djevojčice s poklonom i balonima koriste se lokalne boje predmeta. Obrisnim linijama izražavaju se baloni, poklon, lik, drveće i zastavice.

Na slici 65. učenica je naslikala sebe kako pleše. Ne koriste se lokalne boje predmeta u prikazu lika. Pomoću ružičaste boje i obrisne linije lika ističu se pokret i ples. Važnost disko kugle iskazana je veličinom u odnosu na prostoriju i lik.

Slika 66. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred).

Slika 67. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred).

Na slici 66. koriste se lokalne boje predmeta i likova. Ne koriste se obrisne linije osim za balone. Nproporcionalnost je istaknuta malenim glavama u odnosu na tijelo.

Na slici 67. učenica je naslikala sebe sa tortom. Koriste se lokalne boje predmeta. Obrisne linije koriste se za sve predmete i prikaz lika.

Nakon analize prikazanih radova s temama *Moja obitelj* i *Rođendanska proslava* potvrđuje se 1. hipoteza u kojoj je predviđeno da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu

na upotrebu boje. Učenici 1. i 2. razreda više su se koristili bojama po osobnom izboru pri slikanju određenih predmeta i likova, dok su se učenici 3. i 4. razreda više koristili lokalnim bojama predmeta i likova nego bojama po osobnom izboru.

Analizom prikazanih radova s temama *Moja obitelj*, *Portret najboljeg prijatelja* i *Rodendanska proslava* potvrđuje se 2. hipoteza kojom je predviđeno da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na upotrebu crte. Učenici prvog i drugog razreda više su crte povlačili hrabro i odlučno bez mnogo prepravaka, te su crtali i slikali više obrisnim linijama. Učenici u 3. i 4. razredu više su pazili na debljinu, točnost i urednost crta, te na prikazivanje volumena pomoću svjetla i sjene.

Analizom prikazanih radova s temama *Moja obitelj*, *Portret najboljeg prijatelja* i *Rodendanska proslava* potvrđuje se 3. hipoteza u kojoj je bilo predviđeno da će kod učenika 1. i 2. razreda u odnosu na učenike 3. i 4. razreda biti više naglašen emocionalni odnos prikazanog sadržaja u odnosu na upotrebu emocionalne proporcije. Kod učenika 1., 2., 3. i 4. razreda vidi se neproporcionalnost određenih predmeta i likova. Kod učenika 1. i 2. razreda ta je neproporcionalnost više istaknuta, pogotovo pri prikazima veličine likova i njihovih dijelova tijela, te dijelova lica u prikazu portreta. Kod učenika 3. i 4. razreda neproporcionalnost je manje istaknuta, osim kod nekih detalja, te u prikazima portreta učenici nisu isticali određene dijelove lica zbog emocionalne proporcije, već zbog manjka znanja, razvoja i mogućnosti korištenja likovnih sadržaja u njihovoj dobi.

12. ZAKLJUČAK ISTRAŽIVANJA

U prethodnim poglavljima analizirane su tri teme u različitim tehnikama za 1., 2., 3. i 4. razred. Prva je tema bila „Moja obitelj“ u tehnici pastela, druga tema bila je „Portret najboljeg prijatelja“ u tehnici olovke i treća tema bila je „Rođendanska proslava“ u kombiniranoj tehnici akvarela i tuša.

Pri analizi kreativnog izražaja učenika bitno je znati njihove kreativne mogućnosti ovisno o dobi, razvoju, iskustvu i poticaju roditelja, učitelja i okoline. Pri istraživanju sam primijetila da, neovisno o dobi, na kvalitetu, kreativnost i razvoj dječjih radova najviše utječe način rada, metode i poticaji kojima se učitelj koristi kako bi učenici napredovali u svome likovnom izražaju.

U radovima učenika 1. i 2. razreda izražena je emocionalna proporcija koja proizlazi iz perceptivnog egocentrizma, gdje su detalji prikazani subjektivnom veličinom i proporcijama (npr. slika 20., slika 26., slika 36, slika 41.). Većinom se ne koriste lokalne boje predmeta, već boje po izboru (slika 22., slika 26., slika 57.). Slika se kromatskim i čistim bojama (slika 25., slika 27., slika 52., slika 54., slika 56.). Učenici crtaju plošno i koriste se crtama za izražavanje obrisnih linija likova i oblika u radovima s temama „Moja obitelj“ (slika 23., slika 28.) i „Rođendanska proslava“ (slika 52., slika 54., slika 59., slika 60.). U radovima s temom „Portret najboljeg prijatelja“ koriste se obrisne linije (slika 37., slika 38., slika 39.), a znatno manje teksturne linije (slika 40., slika 41., slika 42.). Kombiniraju se meke i tvrde crte koje se povlače po osjećaju, bez mnogo razmišljanja i prepravaka (slika 37. slika 41., slika 42.). Promatranjem učenika u stvaralačkom radu 1. i 2. razreda uočeno je da zadanim motivima pristupaju otvoreno, slobodno i maštovito. Razgovarajući s učiteljicama, učenici na likovnoj kulturi imaju prostora izražavati misli i osjećaje, pa ih učiteljice navode da se izražavaju slobodnim odabirom tema, izlaženjem iz okvira i shema koje su naučili u vrtićkoj dobi.

U radovima učenika 3. i 4. razreda manje je izražena emotivna proporcija i manje detalja je prikazano subjektivnom veličinom i proporcijama, već idu prema realističnim proporcijama i kompoziciji likova i detalja (slika 30., slika 33., slika 35., slika 46., slika 47., slika 51., slika 64.). Učenici sve više upotrebljavaju lokalne boje predmeta (slika 28., slika 32., slika 34., slika 60., slika 64.). Manje se koriste obrisne linije, ponegdje pri naglašavanju likova i određenih oblika (slika 28., slika 32., slika 33., slika 35., slika 66., slika 67.). U radovima s temom „Portret najboljeg prijatelja“ počinje izražavanje svjetla i sjene, tj. privida

volumena (slika 44., slika 45., slika 47., slika 50.), linije su preciznije i mekše, nema oštrih razlika u jačini i debljini crta, te radovi više nisu toliko plošni. Promatranjem učenika 3. i 4. razreda uočeno je da su zadanim motivima pristupili zatvorenije i manje maštovito od učenika 1. i 2. razreda. Do sada su uvijek imali striktno zadane teme i koristili su se shemama koje su naučili još u vrtiću kao što su sunce i oblaci (slika 28., slika 34., slika 35.), te su imali problema pri slobodnom izražavanju. Nisu znali kako odabrati ono što će prikazati u radovima, osim kod portreta gdje su imali točno zadanu temu.

Zaključeno je kako učenici 1. i 2. razreda više izražavaju emocije subjektivnim odabirom boja, ekspresijom crta i emocionalnih proporcija. Učenici 3. i 4. razreda manje izražavaju emocije subjektivnim odabirom boja, ekspresijom crta i emocionalnih proporcija i više se počinju koristiti lokalnim bojama predmeta, prividom volumena i realnim prikazom likova i dijelova u cjelini.

13. LITERATURA

1. Andrilović, V., Čudina-Obradović, M. (1994). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Balić-Šimrak, A., Bilić, V., Kiseljak, V. (2012). *Nevizualni poticaj za dječje likovno izražavanje*. *Dijete, vrtić i obitelj*, Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, 18 (68). (str. 3-5).
3. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
4. Brajša - Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj – Emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
5. Brešan, D., (2006). *Priručnik likovnih pojmova i reprodukcija za osnovnu i srednju školu*. Zagreb: Naklada Lijevak.
6. Chabot, D., Chabot, M. (2009). *Emocionalna pedagogija*. Zagreb: Educa.
7. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno – likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
8. Gudek, N., Gulam, S., Heker, S., Jurković, T., Košćević, D., Pinter, D., Seksan, A., Štulić, S., Tomljanović, E., Uvodić, K., Vekić-Kljaić, V., Višnjić-Jevtić, A. (2010). *Slikarske tehnike. Dijete, vrtić i obitelj, Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, Vol. 16-17, No. 62-63, str. 14 –23)
9. Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa d.d.
10. Huzjak, M. (2002). *Učimo gledati 1, 2, 3, 4, priručnik likovne kulture za učenike razredne nastave i priručnik za učitelje*. Zagreb: Školska knjiga.
11. Jakubin, M. (1990). *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike, priručnik za likovnu kulturu*. Zagreb: FFSZ.
12. Karlavaris, B. (1988). *Metodika likovnog odgoja 2*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
13. Kliček, M. (2001). *Likovna terapija u liječenju i obrazovanju*. U Ivančević, R., Turković, V. (2001). *Vizualna kultura i likovno obrazovanje*. Zagreb: Hrvatsko vijeće InSEA.
14. Matošina Borbaš, S., (2020). *Razvoj dječjeg crteža*. Ringeraja. Preuzeto 10.6.2023.: https://www.ringeraja.hr/clanak/razvoj-djecjeg-crteza_1246.html
15. *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (2010). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.

16. *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (2019). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.
17. Rezić, L. (2006). *Emocionalan razvoj djeteta – Kako pomoći djetetu da se snađe s onim što se događa u njemu i oko njega?* Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, Vol. 12, No. 45, str. 7–9.
18. Tanay, E. R. (2001). *Vizualna kultura – likovni odgoj i obrazovanje – stanje i smjernice za 21. stoljeće*. U Ivančević, R., Turković, V., *Vizualna kultura i likovno obrazovanje*. Zagreb: Hrvatsko vijeće InSEA.
19. Trinajstić, M. (2017). *Slikam graditeljsku baštinu*. Profil Klett. Preuzeto 15.6.2023.: <https://www.profil-klett.hr/slikam-graditeljsku-bastinu>
20. Turković, V. (2009). *Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu*. Metodika, 10(1), 8–38.

14. PRILOZI

Slika 1. Razvitak likovnog mišljenja kao interakcija unutarnjeg osmišljenog vizualnog doživljaja umjetničkog djela (Grgurić, Jakubin, 1996, str.21).	4
Slika 2. Faze likovnog izraza u djece (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 31).	6
Slika 3. Udarno risanje, olovka, 2 g. (lijevo), titrajno risanje, olovka, 2 g. (sredina), kružno risanje, olovka 2 g. (desno) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 35).	8
Slika 4. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava – noge, olovka (3,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39).	8
Slika 5. Glava, tijelo, oči i šake izražene krugovima, olovka (4 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 42).	9
Slika 6. Prikazano je nevrijeme, vjetar i oluja oko kuće, obitelj je sigurna, olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 49).	9
Slika 7. „Lutka u tavanskoj sobi“. Transparentni prikaz (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 61).	11
Slika 8. „Nogomet“. Prikaz akcije u fazama kretanja (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 63).	11
Slika 9. „U prometu“. Emotivna proporcija (5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 64).	12
Slika 10. „Obitelj za stolom“. Prevaljivanje oblika (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 65).	12
Slika 11. „Kuće u nizu“. Rasklapanje oblika (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66).	12
Slika 12. „Ulica“. Vertikalna perspektiva (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66).	13
Slika 13. „Radni stol“. Obrnuta perspektiva (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67).	13
Slika 14. „Obitelj za stolom“. Poliperspektiva (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67).	13
Slika 15. „Samoborsko gorje“. Koloristička perspektiva, tempera (12 g.) (Grgurić, Jakubin 1996, str. 89).	14
Slika 16. Mapa emocionalnih odnosa prema drugima (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994, str. 85).	17
Slika 17. Krug boja (Brešan, 2006, str. 20).	19
Slika 18. Jato ptica, obrisna crta, olovka, 1. razred (Jakubin, 1990, str 15).	22
Slika 19. Glatko-hrapavo, flomaster (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 69).	23
Slika 20. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).	32
Slika 21. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).	32
Slika 22. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).	33

Slika 23. Učenički rad „Moja obitelj“ (1. razred).....	33
Slika 24. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).....	33
Slika 25. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).....	33
Slika 26. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).....	34
Slika 27. Učenički rad „Moja obitelj“ (2. razred).....	34
Slika 28. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).....	34
Slika 29. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).....	34
Slika 30. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).....	35
Slika 31. Učenički rad „Moja obitelj“ (3. razred).....	35
Slika 32. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).....	35
Slika 33. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).....	35
Slika 34. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).....	36
Slika 35. Učenički rad „Moja obitelj“ (4. razred).....	36
Slika 36. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).	37
Slika 37. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).	37
Slika 38. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).	37
Slika 39. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (1. razred).	37
Slika 40. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).	38
Slika 41. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).	38
Slika 42. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).	38
Slika 43. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (2. razred).	38
Slika 44. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).	39
Slika 45. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).	39
Slika 46. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).	40
Slika 47. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (3. razred).	40
Slika 48. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).	40
Slika 49. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).	40
Slika 50. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).	41
Slika 51. Učenički rad „Portret najboljeg prijatelja“ (4. razred).	41
Slika 52. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred).	42

Slika 53. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred)	42
Slika 54. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred)	42
Slika 55. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (1. razred)	42
Slika 56. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred)	43
Slika 57. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred)	43
Slika 58. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred)	43
Slika 59. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (2. razred)	43
Slika 60. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred)	44
Slika 61. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred)	44
Slika 62. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred)	44
Slika 63. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (3. razred)	44
Slika 64. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred)	45
Slika 65. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred)	45
Slika 66. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred)	45
Slika 67. Učenički rad „Rođendanska proslava“ (4. razred)	45

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istog nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.
